Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi
Journal Of Modern Turkish History Studies
XV/30 (2015-Bahar/*Spring*), ss.251-293

TÜRK DÜŞÜNCE HAYATINDA MEDİHA ESENEL (BERKES) VE 1948 DTCF TASFİYELERİ İLİŞKİSİ ÜZERİNE BİR İNCELEME

Gökhan AK*

Öz

Bu çalışmanın amacı, Niyazi Berkes'in ilk eşi, bir Cumhuriyet entelektüeli ve 1940'lı yıllarda Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde (DTCF) akademisyen olarak görev yapmış olan Mediha Esenel (Berkes)'in akademik ve entelektüel yaşamını, 1948 DTCF Tasfiyeleri ile olan ilişkisi bağlamında analiz etmektir. Esasen Mediha Esenel (Berkes), 1940'lı yılların ikinci yarısında DTCF'de yaşanan, Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev Naili Boratav ve Azra Erhat gibi öğretim üyelerinin DTCF'deki kürsülerinden uzaklaştırılarak öğretim görevlerinin sonlanmasına neden olan akademik tasfiyeler öncesinde, çeşitli gerekçelerle fakültesini bırakmaya zorlanmış ilk akademisyendir. Nitekim bu bırakışın, 1948 DTCF Tasfiyeleri ile doğrudan ilişkili olsa da, gerek tasfiye olayları genelinde, gerekse Mediha Esenel (Berkes) özelinde genelde gözden kaçırılan bir nokta olduğunu söylemek mümkündür. Bu nedenle, çalışmada, Mediha Esenel (Berkes)'in akademik yaşamıyla ilgili arşiv belgelerinden de yararlanarak, onun 1948 tasfiyelerine giden yolda yaşadıklarını, dönemin sosyo-politik tarihsel gelişmeleri üzerinden okumak ve akademik-entelektüel kimliğine ışık tutmak temel hedefler olarak belirlenmiştir.

Anahtar Sözcükler: *Mediha Esenel (Berkes), Niyazi Berkes, 1940'lı Yıllar, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Akademik Tasfiyeler, Yurt ve Dünya Dergisi.*

AN ANALYSIS ON THE RELATION BETWEEN MEDİHA ESENEL (BERKES) AND 1948 FLHG LIQUIDATIONS IN THE TURKISH INTELLECTUAL LIFE

Abstract

The aim of this paper is to examine the academic and intellectual life of Mediha Esenel (Berkes) who was Niyazi Berkes' first spouse, an intellectual of the Republic and worked as an academician in the Faculty of Language, History and Geography (FLHG) in the 1940s, in line with its relations regarding the 1948 academic liqidations in the FLHG. Mediha Esenel (Berkes) is essentially the first academician who exposed to the academic liquidation before 1948 FLHG liquidations, that caused the finalizations of the academic lifes of Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev Naili Boratav and Azra Erhat in the FLHG in the second part of 1940s, took place.

* Yrd. Doç. Dr., Nişantaşı Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, (*gak2081@yahoo.co.uk*).

However this issue was mostly overlooked while it was directly related with the 1948 FLHG liqidations. Thus, by making use of archives documents related with the academic life of Mediha Esenel (Berkes), examining the events she exercised on the road to the 1948 liquidations in line with the socio-political historical developments of those years and highlighting her academic-intellectual identity are determined as the main goals of this work.

Keywords: *Mediha Esenel (Berkes), Niyazi Berkes, Years of 1940s, The Faculty of Language, History and Geography, Academic Liquidations, Yurt ve Dünya.*

Giriş

"*Türk düşünüş tarihinde bu devir kadar utanç verici, bu devir kadar fikir ve değerlerin aşağılaştırıldığı, bu devir kadar saldırganların terbiyesizleştiği bir devir yoktur.*"[1]

Çağ ve dönemlerin koşullarını yansıtması bakımından, entelektüellerin önemli görevler üstlendiği yadsınamaz bir gerçektir. Gelecek nesillerin aydınlatılması ve entelektüel bilinçlendirilmesi de bu görevlerin başlıcalarındandır. Mediha Esenel (Berkes) de, bu bilinç ve süreklilikle geliştirdiği akademik ve entelektüel düşününde, Türk toplumunun siyasal, sosyal, iktisadî ve kültürel yapısına ilişkin analiz, tespit ve çözüm önerileri ortaya koymaya çalışmış entelektüellerimizden biridir.

Bu amaçla, adeta bir "fikir işçisi" gibi çalışan Mediha Esenel (Berkes), akademik yapıtlarında genelde sosyoloji, antropoloji ve özellikle de köy sosyolojisi alanındaki çalışmaları ile köydeki toplumsal gelişme ve ilişkilerine ağırlık vermiştir. Esenel (Berkes), bilimsel çabalarının bu yönde somutlaşmasını temin maksadıyla, 1939'da DTCF'de halk edebiyatı ve folklor alanında ilmî yardımcı (asistan) olarak göreve başlamak suretiyle[2], fikrî bir yola çıkmıştır.

Bununla birlikte, demokrasisi sağlam olmayan ülkelerde entelektüel görevini sürdürmek, topluma karşı olan aydınlatma ödevlerini yerine getirmek pek de kolay değildir. Nitekim Esenel (Berkes) de, bu gerçekten nasibini almış düşünür ve entelektüellerden biri olarak Türk düşünce tarihinde yerini almış önemli, ancak entelektüel kişiliği ve katkıları genelde akademik dünyanın dikkatinden kaçmış bir şahsiyettir. Mevcut literatürde Türk siyasî ve düşünce tarihinin başlıca olayları ve kişileri üzerine yapılmış çalışmalara genel olarak bakıldığında görülecektir ki, bu tarihin özellikle 1940'lı yıllarında önemli

1 Niyazi Berkes, *İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?*, 2.bsk., İstanbul Matbaası, İstanbul, 1965, s.145.

2 A.Ü. DTCF Personel Arşivi, Mediha Berkes Kişisel Dosyası (Dosya No: 144), Evrak No: 86, 87 ve 88. Mediha Esenel (Berkes)'in kişisel dosyası hâlihazırda Ankara Üniversitesi (A.Ü.) DTCF personel arşivlerinde bulunmaktadır. Anılan dosya üzerinde yapılan incelemede, dosya numarasının 144 olduğu ve içerisinde toplam 88 adet belge bulunduğu görülmüştür.

entelektüel şahsiyetlerinden biri olarak öne çıkan Mediha Esenel (Berkes) hakkında daha fazla ve açık bilgiye ihtiyaç duyulmaktadır. Vurgulanan bu durumun neden olduğu ihtiyaçların iki temel konu etrafında toplandığı görülmektedir. Bunlar Mediha Esenel (Berkes)'in; (1) Akademik ve entelektüel kimliği; (2) 1948 DTCF Tasfiyeleri ile olan ilişkisidir[3]. Kapsamlı araştırılmaya muhtaç bu iki temel konu, aynı zamanda bu çalışmanın başlık ve içeriğini de biçimlendirmiştir.

1. Mediha Esenel (Berkes)'in Akademik ve Entelektüel Kimliği, Siyasî Perspektifi

Kendisiyle 2001 yılında yapılan bir mülakatta aktardığı şekilde Mediha Esenel (Berkes), I. Dünya Savaşı'nın ilk yıllarında 1914'te İstanbul'da doğmuştur. Akaretler'de dedelerine ait büyük ve güzel bir evde büyüyen Esenel (Berkes), Nişantaşı Ortaokulu ve Erenköy Kız Lisesi'nde okur ve çalışkan bir öğrencidir. Yüksek öğrenimini İstanbul Darülfünunu[4] Edebiyat Fakültesi Felsefe Şubesi'nde yapar[5]. Dört yılının yarısı Darülfünun'da geçer, diğer yarısında ise İstanbul Üniversitesi kurulur[6]. Esenel (Berkes) sonrasını şöyle aktarmaktadır:

"*Ben üniversiteye girdiğimde, bölüm yoktu. Naim Babanzade diye hocamız vardı. Kızdırmak için "Yabanzade" derlerdi, kızları hiç sevmezdi. "Ne işiniz var? Evlerinizde oturun, koca bekleyin!" derdi. Bana, herhalde çalışkan olduğum için, pek bir şey söylemezdi. Ben üniversitedeyken Niyazi Berkes asistandı. Benimle evlenmek istiyordu, ısrar etti, evlendik. Yani eğitim hayatından kurtulup da bir "oh" diyemeden evlenmiş oldum. Ben de Amerika'ya gittim. Yıl 1935. Şikago'da iki yıl boyunca kesif bir şekilde İngilizce öğrendim. Sonra üniversiteye girdim ve genel sosyoloji, fiziki ve sosyal antropoloji, etnoloji vs. okudum. Araştırmalarımda orada öğrendiğim metodu kullandım hep. 1939'da savaş tehlikesi baş göstermişti. Döndük.*"[7]

3 Osmanlı döneminden günümüze Türk üniversitelerindeki tasfiyeleri ele alan yetkin bir çalışma olarak bkz. M.Tahir Hatiboğlu, *Türkiye Üniversite Tarihi*, Yen.2.bsk., Selvi Yayınevi, Ankara, 2000.

4 1920'lerin sonlarında İstanbul'da, genç Cumhuriyet'in Osmanlı döneminden devir aldığı "Darülfünun" adını taşıyan tek bir üniversite bulunmaktadır. Bkz. Şerafettin Turan, "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Türkiye'nin Bilim, Eğitim ve Kültürel Yaşamındaki Yeri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 66. Kuruluş Yıldönümü Anı Kitabı*, Kıymet Giray ve Hakan Kaderoğlu (Yay.Haz.), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2003, s.204.

5 "*O zamanlar, yani 1931-32 yıllarında, felsefe, mantık, sosyoloji, psikoloji, pedagoji eğitimi hep felsefe şubesinde verilirdi. Gittiğim yüksek okulun o zamanki adı Darülfünundu. Müzik yüksek okulu Darülelhan, Şehir Tiyatrosu ise Darülbedayi idi zamanımızda. Bunlardan adı değişmeyen yalnız Darülaceze kaldı.*" Mediha Esenel [Berkes], *Geç Kalmış Kitap (1940'lı Yıllarda Anadolu Köylerinde Araştırmalar ve Yaşadığım Çevreden İzlenimler)*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1999, s.35.

6 Yıl 1933'tür. Darülfünun reformu yapılmış ve adı "Üniversite" olmuştur. Bu reformla birlikte, Türkiye'ye Hitler rejiminden kaçan birçok Alman bilim insanı da gelmiştir. Ayrıntı için bkz. Atilla Lök ve Bağış Erten, "1933 Reformu ve Yabancı Öğretim Üyeleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt-3: Modernleşme ve Batıcılık, Uygur Kocabaşoğlu (Ed.), 5.bsk., İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss.537-544.

7 Ayfer Coşkun, "Yıllar Sonra Yazılan Kitap", *Cumhuriyet Dergi*, 10 Haziran 2001, s.14.

O dönemde İstanbul Üniversitesi'nde, Atatürk'ün davetiyle Hitler rejiminden kaçarak Türkiye'ye sığınmış Alman akademisyenlerden sosyoloji profesörü Gerhard Kessler, felsefe profesörü Hans Reichenbach gibi saygın Alman bilim insanları da bulunmaktadır[8]. Üniversitede her iki Alman profesörden de ders alan Mediha Esenel (Berkes)'in, bu hocalara, onların Türkiye'ye getirtilmesini sağlayan Atatürk'e ve Atatürk'ten sonraki dönemlerde maruz kaldıkları hazin sonlarına ilişkin yorumları konuya bir başka açıdan ışık tutmaktadır[9]:

"*Bu ülke için Atatürk'ün neler düşündüğünü, neler yaptığını, gün geçtikçe daha iyi anlıyorum. Almanya'nın nereye doğru gittiğini nasıl da vaktinde anlamıştı, dahi Atatürk. Çevremizdeki hiçbir ülkede bunu akıl eden olmadığından, Almanya'nın, gidecek yer arayan, her alanda en değerli profesörlerini, Ata'mız Türkiye'ye davet edivermişti. Onlar da burada uzun yıllar çalışıp değerli öğrenciler yetiştirdiler. Her şeyden önemlisi, bilim zihniyetini, bilimsel metotla çalışmanın ne olduğunu aşılamışlardı. Ata'nın ölümünden birkaç yıl sonra, Maarif Bakanlığında, onları birer birer kaçıran insanlar türemişti. Ne mutlu bize ki, onların ilk durağı Türkiye oldu.*"[10]

8 1934 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde lisans eğitimine başlayan Azra Erhat'ın dönemin Alman hocalarıyla ilgili aktardıkları şöyledir; "*Alman üniversitelerinin bütün otoriteleri İstanbul Üniversitesi'nde toplanmışlardı… İstanbul ve sonra da Ankara üniversitelerinin yeni kurulmakta oluşu onlara da, bize de eşsiz bir fırsat vermiş oldu. Ünleri dünyaya yayılmış, öğrenci yetiştirmekte usta, seçkin hocalar doldu üniversitelerimize. Edebiyat Fakültesi'nde iki büyük profesörün adı geçiyordu, biri Leo Spitzer, öbürü Hans Reichenbach… Spitzer yaşamımda bir dönüm noktasıdır, hem geleceğime yön veren, hem de öğretisi ve yöntemiyle o gün bu gün çalışmalarıma damgasını basan bilgindir… O zamanki yöneticiler bugünkülerden daha akıllıydı gibime gelir. Atatürk yaşıyordu da ondan mı, bilim anlayışına daha açıktılar sanki. Çıkarlarına düşmemişlerdi bugünkü gibi.*" Azra Erhat, *Gülleylâ'ya Anılar (En Hakiki Mürşit)*, Can Yayınları, İstanbul, 2002, ss.134-136.

9 Esenel [Berkes], *a.g.e.*, s.39.

10 Mediha Esenel (Berkes)'in, lisede sosyoloji dersine girdiği gazeteci Roni Margulies, 'Atatürk'ün Kadınları'ndan biri olarak gördüğü hocasını yıllar sonra şöyle anmaktadır; "*Çok severdim Medoş'u. Ve acırdım. Parlak bir geleceğe adım atmak üzereyken siyasî nedenlerle ayağı kaydırılmış ve hayatını bizim gibi şımarık ve acımasız çocuklara gereksiz bir ders vermekle geçirmiş bir kadın. Yazdığı kitapta bunları okuyacağımı umuyordum. Hayır. Kitabın en çarpıcı yanı, sınırsız bir Atatürk tapınmasıydı. Gençliğinde Atatürk'ü gördüğü an, hayatının zirve noktasıydı! O kuşağın kadınlarını anlıyorum. Önlerinin açılmasını Atatürk'e borçlu olduklarını düşünüyorlar. Ama iki şeyi hiç anlayamıyorum. Kadınların kurtuluşu bir erkeğin kurduğu diktatörlüğe nasıl bağlı olabiliyor? Astığı astık kestiği kestik bir erkeğe ömürleri boyunca tapınmak kadınları nasıl özgürleştirmiş oluyor? Bir de, o kuşak neyse ne, benzer kadınların 2011 yılında hâlâ aramızda yaşıyor olmasını anlamakta zorlanıyorum.*" Roni Margulies, "Atatürk'ün kadınları", *Taraf*, 9 Kasım 2011, s.5. Türk kadınını Ortaçağ karanlıklarından kurtaran bir "diktatör"ün kurduğu Cumhuriyet'te, çağdaş bir eğitim alıp, özgürce bu düşüncelerini yazabilen Roni Margulies'in yaşadığı bu anlama zorluğunu, yine Mediha Esenel (Berkes)'in şu önemli saptamaları gidermektedir kanaatindeyiz; "*En büyük şansım, Osmanlı toplumunda değil, Mustafa Kemal Paşa'nın çağında yaşamak, onun kadınlara verdiği fırsatlardan yararlanıp kendimi geliştirmek olmuştur… Atatürk, kadınlara çok değer verir, onların her alanda başarı kazanabileceklerine inanırdı. Bunu da ispatlamış oldu… 1940'lı yıllardan sonra, geriye dönüş daha da hızlandı. Atatürk devrimlerine ihanet edildi. Tarikat başı şeyhlerin hükümet adamları tarafından elleri öpüldü. Büyük toprak sahipleri yeniden güç kazandılar. Köy Enstitülerinin yerini İmam Hatip Okulları aldı ve bunların sayısı her geçen yıl arttı. Oradan feyz(!) alanlar devletin yüksek mevkilerine yerleşmekte gecikmediler. Şeriat istekleri baş gösterdi. Evvelce gülüp geçtiğimiz bir parti büyüdükçe büyüdü. Gericiliğin ne büyük tehlike*

Bu yıllarda Üniversite'de, Avrupa'da yükselen faşist rejimlerin etkisiyle, yönetici egemen sınıflar arasında olduğu şekilde, öğrenciler arasında da ırkçı-Turancı faşizan akımlar yavaş yavaş olgunlaşmaktadır. Nitekim bunların eğitim üzerindeki siyasal etkileri 1940'lı yıllarda açıkça görülecek ve özellikle 1945 sonrası Mediha Esenel (Berkes), Niyazi Berkes, Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Muzaffer Şerif Başoğlu, Azra Erhat, Adnan Cemgil gibi akademisyen ve entelektüellerin üniversitelerden ve hatta Sabahattin Ali'nin yaşamdan tasfiyesini sağlayacak denli güçlendikleri görülecektir. Nitekim Mediha Esenel (Berkes)'in, yine bu yıllarda aynı fakültede öğrenci olan Nihal Atsız'a dair anı ve gözlemleri bir hayli ilginçtir[11]:

"Ben üniversitedeyken Hitler Almanya'da güçlenmekteydi. Irkçılık fikirleri Türkiye'de de yerleşmekteydi. Nihal Adsız, Üniversite içindeki Nazi yanlısı akımın en çok adı duyulan lideriydi. Tam statüsünü bilemiyorum, ama Tarih Bölümü'nde ders okutuyordu. Liseden bir sınıf arkadaşım, Adsız'ın öğrencisi ve hayranıydı. Adsız, sözüm ona "ilmi bir araştırma" olarak, ki bugün inanması zor, herkesin kafatasını ölçüp Türk olup olmadığını aklınca saptıyordu. Ben o sıralarda çok genç ve toydum. Faşizm hakkında da hiçbir bilgim yoktu. Adsız benim kafamı da ölçtü ve "Tebrikler, Türk ölçülerine oldukça uygunsunuz" deyip hararetle elimi sıktı. O sırada açık kapının önünden geçerken bu sahneyi gören ve Adsız'ın ne olduğunu iyi bilen, felsefeden arkadaşım Adnan (Cemgil), "O adamın elini nasıl sıkarsın?" diye dehşete düştü."[12]

Esenel (Berkes), eşi Niyazi Berkes'le İstanbul Üniversitesi'nden tanışmaktadır. Niyazi Berkes üniversitede sosyoloji asistanıdır ve ABD'deki Chicago Üniversitesi sosyoloji bölümü başkanı Profesör Ellsworth Faris'ten, 1935 senesi için kendisine bir nevi burs olan "fellowship" verildiğini ve cevap beklendiğini bildiren bir mektup alır. Niyazi Berkes bu teklifi kabul eder, ancak ABD'ye 1935 yılında yalnız gitmez. Niyazi Berkes, o yıl evlenmiştir ve yanında artık zarif bir eşi vardır: Mediha Berkes (Esenel). Nitekim Esenel (Berkes), evlenmelerini ve ABD'deki günlerini şöyle özetler:

"1935 yılında İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü'nden lisans aldım. O yıl, asistan Niyazi Berkes ile evlenip, A.B.D.nin Chicago şehrine gittim. İki yıl İngilizceye çalıştıktan sonra Chicago Üniversitesi'ne girdim. Orada genel sosyoloji, folklor, arkeoloji, sosyal antropoloji gibi dersler aldım. Öğrencilerin çoğu

olduğunu yeni yeni kavramaya başlayan bazı idarecilerimiz, umarım, geç kalmamışlardır. Laiklik yıkıldığı zaman, Atatürk'ün kurduğu bütün sistem, yani modern hukuk ve fazlasıyla zedelenmiş olan eğitim sistemi tümüyle yıkılacaktır." Esenel [Berkes], *a.g.e.*, ss. 5, 31 ve 11.

11 Esenel [Berkes], a.g.e., s.38. Niyazi Berkes'in ise, Atsız'a ilişkin görüşleri şu şekildedir; "*Nihal, Sivas doğusundakileri Türkten saymadığına göre Rumeli, Adalar gibi yerlerden olanları da Türkten saymazdı. Onun için Selanik doğumlu olan Mustafa Kemal'e düşmandı. Ona düşman olunca onun Cumhuriyet'ine de düşmandı. Bu Cumhuriyet yüzünden Türk devleti Türk kanından olmayan soysuzların eline geçmişti.*" Niyazi Berkes, Unutulan Yıllar, Ruşen Sezer (Yay.Haz.), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.173.

12 Hâlbuki, "*Bizim halkımız arasında ırkçılık olmadığı gibi fikir tarihimizde de hiç bir ciddi fikir adamımız ırkçı olmamıştır. Irkçıların kendilerine âlet etmek istedikleri ve geçmişimizin en büyük içtimaiyatçısı olan Ziya Gökalp'ın… ırk görüşü en ilmî ve bugün de hâlâ son söz olan görüştür.*" Niyazi Berkes, "Günün Terimleri: Irk ve Irkçılık", *Yurt ve Dünya*, C.3, S.24, 30 Aralık 1942, s.438.

çeşitli toplumlar, göçmenler, en çok da Amerikan yerlileri üzerine ilginç araştırmalar yapıyorlardı. Ben çok zengin tarihe sahip bir ülkede yaşamıştım ama İstanbul'dan başka hiçbir yeri görmemiştim. Ülke nüfusunun büyük çoğunluğunu oluşturan köylüleri tanımak için büyük merak duyuyordum. Biz köylünün ancak İstanbul'a gelenlerini görüyorduk. O zamanlar köylerden şehre doğru büyük nüfus hareketleri henüz başlamamıştı. Avrupa'da 18. yüzyılda başlayan tarım bölgelerinden şehirlere doğru göç hareketi, bizde tabii çok geç başladı. Dört yıl sonra memlekete döndük. 1939 yılıydı ve dünya, II. Dünya Savaşının eşiğine gelmişti."[13]

O zamanki Chicago Üniversitesi ile bugünkü arasında, hem hocaları, hem de öğrencileri bakımından yüzde yüze yakın bir zıtlık vardır. Bunların ikisi de bugünün ABD ve Chicago'su ölçüleri ile bizde "aşırı solda" denen nitelikteki kişilerdir. Dolayısıyla ABD'de çeşitli dönemlerde eğitim görmüş Türk entelektüellerinin, bu ülkeden farklı ideolojik görüşlerle döndükleri de bir gerçektir[14]. Bu paralelde, 1930'larda ABD'de eğitim gören Behice Boran, Muzaffer Şerif Başoğlu, Niyazi Berkes ve eşi Mediha Esenel (Berkes)'in de bu ülkedeki eğitimleri süresince sol bir dünya görüşünü benimsedikleri söylenebilir[15]. Bunda daha çok, iki savaş arasındaki dönemde (1919-1939) yaşanan ve 1929 ekonomik kriziyle tepe noktasına ulaşan ekonomik çöküşün etkisinin bulunduğu görülmektedir. Ayrıca o tarihlerin Amerika'sının fikir hayatının ve bilim dünyasının özellikleri dikkate alınırsa, bunun için yeterli nesnel olanakların da var olduğu görülebilecektir[16]. Bu anlamda, Esenel (Berkes)'in ABD'de geçirdiği yılların, kocası Niyazi Berkes gibi, onun da sol bir dünya görüşünü benimsemesinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Diğer deyişle: *"1930'lar Amerikası, [Esenel (Berkes)'in] siyasi çizgisini de belirlemiş gibidir. 1930'lar Amerikası 1929 Büyük Bunalımı'nın sarsıntılarıyla uğraşılan bir dönemdir. Bunalım bir savaştan ya da bir büyük doğal felaketten kaynaklanmamıştır. İktisadi sistem kendisi bir krize düşmüştür. Hemen herkes büyük bir değişim ve dönüşüm döneminden geçildiğine inanmakta, bir kısmı eski iyimser gelişme düşüncesini sorgulamakta, bir kısmı daha da inatla aynı fikri savunmakta, bu krize çare bulmak için herkes reçeteler üretmektedir. [Esenel (Berkes) bu dönemde ABD'de dört yıl geçirmiştir. Doğal olarak da,] siyasi ve kişisel gündemi buranın sorunlarıyla [meşgul] gibidir."*[17]

13 Esenel [Berkes], *a.g.e.*, ss.5-6.

14 Örneğin hemen I. Dünya Savaşı öncesinde ABD'de eğitime giden birinci öğrenci grubunda bulunan Ahmet Emin Yalman, Ahmet Şükrü Esmer, Cevat Eyüp Tasmen, Abdullah Hamdi Toker ve Nikola Ağdini gibi aydınların, Amerikan siyasî yaşamının ve gördükleri eğitimin etkisiyle liberal bir perspektifle geriye döndükleri söylenebilir. Bkz. Ahmet Emin Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt-I (1888-1918), Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970, ss.111-112. Buna karşılık, 1917 Bolşevik Devrimi'ne takaddüm eden yıllarda ABD'de eğitim gören Sabiha ve Zekeriya Sertel'in geriye Marksist ideolojiyi benimsemiş bir perspektifle döndükleri görülmektedir.

15 Sertan Batur ve Ersin Aslıtürk, "Sosyal Psikolojinin Önemli İsmi Muzaffer Şerif'in Türkiye Yılları", *Toplumsal Tarih*, S.152, İstanbul, Ağustos 2006, s.51.

16 Ayfer Dost, "Korkut Boratav ile Söyleşi: 1947-48 Dil-Tarih'teki Tasfiye Üzerine", *Toplumsal Tarih*, S.162, İstanbul, Haziran 2007, s.41.

17 Mete Çetik, "Muzaffer Şerif Karanlık Odada: Türkiye Yılları", *Muzaffer Şerif'e Armağan:*

Dolayısıyla Esenel (Berkes)'in, siyasî perspektifi ile entelektüel dünyasının ideolojik olgunlaşmasında bir gelişme ve değişim yaşadıysa, onu esasen bu dönemde yaşadığı söylenebilir. Aslında Esenel (Berkes)'in 1930'lu yıllarda ABD'de Marksizm'le tanışması ve Manifest'i incelemiş olmasının ona katkısı, tarih ve ekonomi bilgilerini artırmanın zorunluluğunu daha çok anlaması olmuştur. Zira o dönemde moda olduğu şekilde, sosyalizmi sanki kendi toplumumuzu Fransa, Almanya, Amerika gibi bir toplum sanarak ona göre uygulama sonucu çıkarmak uygun değildir. Diğer deyişle, dünyadaki herhangi bir sosyalizm örneğini kendi toplumsal yapımıza uygulama yollarını bulmaya çalışmaktan önce, kendi toplumumuzu ve yapısını irdeleyip anlamak gerekmektedir. Zaten Esenel (Berkes)'in tarihsel nedenlerle ekonomi ilişkisine dair anılarında yaptığı yorumlar, günümüzde ekonominin insanların hayatının en temel ve hayati kavramı haline geldiği düşünüldüğünde, bir hayli manidardır:

"*Sonunda yine tarihte karar kıldım. Filozof huylu hocamız, rakamlar, olaylar ve hükümdarlar üzerinde fazla durmaz, savaşların, istilaların nedenlerini araştırır, çok defa bunları ekonomik nedenlere bağlardı. Oysa tarihsel nedenleri, ekonomik nedenlerle açıklamak hayli tehlikeliydi. Çünkü bu bakış açısı, insanı maazallah komünizme götürürdü. Bunu sonraları çok iyi anlayacaktım. Naci Bey'in olayları padişahlardan, hükümdarlardan çok o ülke insanlarının yaşam biçimlerine bağlaması beni, farkında olmadan, tarihten çok toplumbilime itti.*"[18]

2. Türkiye'nin 1940'lı Yıllarında DTCF, *Yurt ve Dünya* Dergisi, Köy Sosyolojisi Çalışmaları ve Mediha Esenel (Berkes)

Mediha Esenel (Berkes), eşi Niyazi Berkes ile birlikte 1935 yılında gittiği ABD'nin Chicago Üniversitesi'nden II. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine 1939 yazında Türkiye'ye dönmüştür. Nitekim Niyazi Berkes, sosyoloji doktorası eğitimi görmektedir ve tez yazım aşamasındadır. Esenel (Berkes) ise, aynı üniversitenin antropoloji bölümüne devam etmektedir ve tez yazım aşamasına geçmek üzeredir. Ancak Berkes çifti, Maarif Vekilliği'nin[19] yoğun baskıları sonucunda, 1939 yılının ortalarında doktora eğitimlerini tamamlayamadan -apar topar- Türkiye'ye döndürülmüşlerdir[20]. Ancak bu geri çağrılış, normal bir

Muzaffer Şerif'ten Muzafer Sherif'e, Sertan Batur ve Ersin Aslıtürk (Haz.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, s.40.

18 Esenel [Berkes], *a.g.e.*, s.29.

19 Günümüzdeki Milli Eğitim Bakanlığı'nın eski ismidir.

20 Aynı durum, Almanya'daki eğitimi sırasında arkadaşları tarafından sözde "komünist" olduğu iftirasıyla, dönemin Maarif Vekilliği Öğrenci Müfettişi -sağcı ve Nazi Almanya'sı hayranı- Reşat Şemsettin Sirer'e bildirilen Pertev Naili Boratav için de geçerlidir. Deyim yerindeyse, bu *gammazlanmadan* ötürü Boratav, Vekâlet'in hedefine oturmuş ve onun da apar topar Türkiye'ye döndürülmesi sağlanmıştır. Bu akademisyenlere, Şubat 1939'da Michigan Üniversitesi'nde sosyoloji doktora diplomasını alıp aynı yıl ortalarında yurda dönmüş olan Behice Boran ile 1932'de Harvard Üniversitesi'nde lisan eğitimini bitirip, sonrasında 1935'de Columbia Üniversitesi'nde bilim doktora diplomasını alıp yurda dönmüş olan Muzaffer Şerif Başoğlu da eklenebilir.

süreç değildir[21]. Keza dönemin Milli Eğitim Bakanlığı öğrenci müfettişi -ki 1945 sonrası Hasan-Âli Yücel'den sonra Milli Eğitim Bakanlığı yapacak- olan Reşat Şemsettin Sirer, o tarihlerde devlet namına yurtdışında eğitim görmüş veya halen görmekte olan Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Muzaffer Şerif Başoğlu ve Niyazi Berkes gibi akademisyenleri, onlarla aynı yerlerde eğitim gören ırkçı-Turancı öğrencilerin raporlarından da yararlanarak, deyim yerindeyse mercek altına almıştır. Bu yanlı ve ideolojik tutum, 1940'lı yıllarda Berkesler'in peşini bırakmayacak ve hayatlarını kâbusa çevirecektir.

Almanya'nın 1 Eylül 1939 sabahı savaş ilan etmeksizin Polonya'ya saldırısı ve bunun üzerine de İngiltere ve Fransa'nın 3 Eylül 1939'da Almanya'ya savaş ilanı ile başlayan[22] II. Dünya Savaşı'ndan bir buçuk ay kadar önce, şaşkın ve karışık bir ruh hali içerisinde Berkes çifti İstanbul'a varır. Bu dönemde artık Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'dür ve Koçak'a göre ise Türkiye, "Millî Şef"lik rejimi[23] adı verilen bir döneme girmiştir. Bu arada Mediha Esenel (Berkes) de, eşi Niyazi Berkes'in Ekim 1939'da felsefe asistanı olarak göreve başladığı DTCF'de, 6 Kasım 1939 günü asistan olarak tayinle göreve başlar[24].

1940'lı yıllar, dünyada olduğu kadar Türkiye'de de, özellikle toplumsal her alanda sorun ve kaoslarla dolu "İkinci Büyük Savaş" yıllarıdır. Savaşın türlü etkilerinin yoğunlukla hissedildiği Türkiye ise bu savaşta tarafsızlığını ve hassas uluslararası politik dengeleri, büyük siyasî çabalarla korumaya çalışmıştır. Almanya ve müttefikleri, tüm Avrupa'yı kasıp kavurmaktadır ve Alman kuvvetleri, Trakya'da Türk sınırlarına kadar dayanmıştır. Bununla birlikte, savaşın iç siyasal dengelere olan etkilerinin Türkiye'de pek de hayırlı neticeler doğurmadığı söylenebilir. 1930'lu yıllarda *palazlanan* ve savaşın ilk yıllarında Nazi Almanyası'nın Avrupa çapındaki ani başarılarından da etkilenerek tekrar yükselen ırkçı-Turancı akımların baskı ve etkileri, 1940'ların başlarıyla birlikte ülkenin düşünce ve siyasî hayatında etkinlikle görülmeye başlar. Tek Parti olarak iktidarda bulunan Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) içindeki kimi yönetici egemen

21 Esenel (Berkes)'in, o yıllarda Avrupa'da eğitim gören Türk öğrencilerle ilgili saptaması şöyledir; "*Dünyada yaklaşmakta olan büyük savaşın kokusu sezilmekteydi… O sırada Almanya'da okuyan Türk öğrencilerin büyük bölümü Hitler'in etkisinde kaldılar, memlekete döndüklerinde de Nazi propagandası yaptılar. Hitler'i dost belleddiler. Oysa Hitler ırkçıydı. Bizim gibi esmer milletler, Hitler'in kara defterinde, Yahudiler ve Zencilerden hemen sonra geliyordu.*" Esenel [Berkes], *a.g.e.*, s.65.

22 Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995, s.595.

23 İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı ve CHP Değişmez Genel Başkanı olduğu Millî Şef dönemi (1938-1945), Kemalist ideolojinin biçimlendirilmesinde ve yeniden üretiminde önemli bir evredir. Bu evre, özellikle uluslararası politik koşulların etkisiyle, devlet-toplum ilişkilerinde faşizan-otoriter bir anlayışa meyledilen, ırkçı-Turancı milliyetçilik anlayışının serpildiği bir dönemdir. Bkz. Cemil Koçak, "Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedî Şef / Millî Şef", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt-2: Kemalizm, Ahmet İnsel (Ed.), 6.bsk., İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.123.

24 A.Ü. DTCF Personel Arşivi, Mediha Berkes Kişisel Dosyası (Dosya No: 144), Evrak No: 88. Yazı, TC Maarif Vekilliği Zatişleri Direktörlüğü'nün 8 T.Sani 1939 tarihli ve 13974 sayılı yazısıdır. Mediha Berkes'in D.T.C. Fakültesi İlmî Yardımcılığı görevine 85 TL. ücretle, DTCF Dekanlığının 5/10/1939 tarih ve 1352 sayılı yazısı üzerine, 330 sayı ve 6/11/1939 tarihli kararla Mediha Berkes'in tayin edildiğini belirtir.

ve sivil egemen sınıflar tarafından da desteklenen bu faşizan eğilimli kesimlerin politik etkileri, dönemin çok az sayıdaki yüksek öğrenim kurumunda kolaylıkla etkinlik kazanır. Bu durum da, özellikle Ankara'da DTCF'nin öğretim üyeleri ve öğrencileri arasında yoğun bir ideolojik ayrışma ve kamplaşmaya sebep olur.

Bu anlamda, önce devlet katındaki ideolojik ayrışmaya bakılacak olursa, Berkesler, bu dönemde -en azından MEB içerisinde- dönemin Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel ve ekibi ile Maarif Vekâleti üst düzey bürokratı Reşat Şemsettin Sirer ve çevresi arasında gizli bir iktidar mücadelesi olduğunu geç anlamışlardır. Hâlbuki gerçekte mücadele, Avrupa'da savaş öncesinde Almanya, İtalya, İspanya'da iyice yerleşiklik kazanan faşist rejimlerinden güç alarak, 1930'ların Türkiye'sinde yükselişe geçen ırkçı-Turancı görüşe sahip çevrelerin devlet içinde elde etmeye çalıştıkları hükmetme ve yönetme erki sahibiyeti ile tekeli üzerinedir. Nitekim söz konusu sağcı çevreler, bunu gerçekleştirmek için, önlerine çıkan her engeli dönemin koşullarına uygun *alet* niteliğindeki "komünistlik"le suçlayarak tasfiye etmeyi genel bir siyasî uygulama haline getireceklerdir; "*Solcu tehdidine ters düşer biçimde, iktidardaki sağ-kanat güçleri, düşüncede tekbiçimliliği yerleştirmek için, özellikle baskı yoluyla milliyetçi ideolojiyi kabul ettirmeye çalışıyordu. İşin kolayı, yani sözde ve sahte tehdit de, dönemin konjenktürüne uygun olarak bulunmuştu. Aşırı milliyetçi diktalara uymayan her şey "komünizm" olarak nitelendiriliyor ve iftiralar eşliğinde haksız biçimde suçlanıyordu.*"[25]

Diğer deyişle, Cumhuriyet Türkiye'sinin 1923'lerden beri süren sözde "komünizmle mücadelesi"ne ortak olmaya başlayan sağ bir zihniyet[26] türemektedir. Mediha Esenel (Berkes), DTCF'de eşi Niyazi Berkes, Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Muzaffer Şerif Başoğlu gibi akademisyen arkadaşları ile birlikte, dönemin resmi ve sivil ırkçı-Turancı akımlarının fakülte içindeki ve dışındaki baskılarından payına düşeni almıştır. Ancak yine de DTCF'nin, 1939 yılı ile birlikte yeni ve taze kanlara kavuşarak, bambaşka bir eğitim-öğretim hayatına girdiği söylenebilir. Zira bu sene, Boratav, Boran, Berkes, Esenel (Berkes) ve Başoğlu'nun bir arada DTCF'de, değişik bölümlerde ders vermeye başladıkları yıldır.

Esenel (Berkes), bu dönemin DTCF'sinde, memleket ve toplum sorunlarıyla ilgilenen bir Türkoloji asistanıdır. Aynı zamanda, akademik kariyerine yazar ve çevirmenliği[27] de ekleyecek denli istekli ve donanımlı bir

25 Hande Birkalan, "Pertev Naili Boratav, Türkiye'de Politika ve Üniversite Olayları", *Folklor/Edebiyat Dergisi*, Çev. Gönenç Turan, C.9, S.33, Ankara, 2003, s.115.

26 Bu zihniyetin uzantılarını, 1940'ların başında DTCF'de Hukuk Felsefesi kürsüsünde yeni konan Hukuk Sosyolojisi dersini vermeye talip olan Behice Boran'a, Profesörler Kurulu'nca hayli tuhaf sayılabilecek nedenlerle onay vermemesinde de görülebilir. Nitekim anılan Kurul, bu başvuruyu, gerek çoğunluğunun sahip olduğu "*sosyoloji eşittir sosyalizm, sosyalizm de eşittir komünizm*" görüşü, gerekse de Kurul'un bir üyesince Boran'ın "komünist" olarak tanındığına dikkat çekilmesi neticesinde oy çokluğuyla reddetmiştir. Bkz. Ernst E. Hirsch, *Anılarım (Kayzer Dönemi, Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi)*, Çev. Fatma Suphi, 5.bsk., TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2000, s.341.

27 Esenel (Berkes), entelektüel kariyerinde çeşitli kitap tercümeleri de yapmıştır. Bunlara

entelektüeldir. Dolayısıyla bu dönemde Esenel (Berkes)'in, toplumcu ve köycü bir perspektifle yaptığı gözlemlerden çıkardığı görüş ve eleştirilerini yazan; her türlü baskı ve olanaksızlığa karşın, sosyoloji, toplumbilim, edebiyat, sanat, eğitim konularında olabildiğince mücadeleci ve dirençli bir şekilde, alanında çığır açıcı çalışmalar yapmaya çalışan bir akademisyen olduğu söylenebilir; "*O zamanların Ankara'sı bizim gibi genç, çalışmaya fazlasıyla hevesli, geleceğe umutla bakan insanlarla doluydu… Meğer o zamanlar en mutlu yıllarımızmış. "Cadı Kazanı"nın suyu henüz kaynamamış, ama ısınmaktaymış. Biz hepimiz, sevdiği işlerde çalışan umut dolu kişilerdik.*"[28] Nitekim onlar böylesi bir toplumsal ortamda, sadece çalışma amacının, bilimsel olma ahlakının ve her türlü etiğin boş ve yanıltıcı olduğunu yakında anlayacaklardır.

Zaten II. Dünya Savaşı'nın eşiğinde DTCF de, devletin hedefine oturmuş ve siyasal ayrışmaların gerdiği bir fakülte halindedir[29]. Hâlbuki DTCF Felsefe Bölümü, kurulduğu 1939'dan itibaren, hemen hepsi yurtdışında eğitim görmüş, genç ve çalışkan akademisyenler ile donatılmıştır. Nitekim bölümün ilk mezunlarından olan Kıray'ın da belirttiği gibi; "*Felsefe Bölümü üç alt bölümden oluşuyordu: Felsefe, Sosyoloji, Psikoloji. Bunların hepsinde on beşer, onaltışar falan talebe var.*"[30] 1939'un yaz aylarında Felsefe Enstitüsü'nün kurulduğunu ifade eden Boran da, bölümün ilk dönemiyle ilgili şunları aktarmaktadır; "*Niyazi Berkes sosyolojiye, Muzaffer Başoğlu psikolojiye, Necati Akter*[31] *ile Hamdi Atademir de felsefeye getirildiler. Sonbaharda dersler başladığında da Enstitü'nün başına Fransa'dan Olivier Lacombe adında bir profesör geldi, o da bir felsefeciydi.*"[32]

---

verilebilecek örnekle şunlardır: Fay Copper-Cole, *Medeniyete Giden Uzun Yol*, Çev. Mediha Berkes, Yurt ve Dünya Kültür Yayınları, Ankara, 1943; John R. Hersey, *Hürriyet Çanı*, Çev. Mediha Berkes, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1948. Ayrıntı için bkz. Ek 1: Mediha Esenel (Berkes) Bibliyografyası.

28 Esenel [Berkes], *a.g.e.*, ss.71, 74-75.

29 Yeni ve genç DTCF, o yıllarda muhtemelen İstanbul Üniversitesi'nden daha karışık ve çalkantılı bir haldedir. Zira yeni kurulan fakülte, bürokrat şehri başkent Ankara'da, TBMM'nin gözü önünde ve tüm siyasetçilerin gözüne batar bir haldedir. Bunun ana nedeni de, Fakülte'nin, iktidardaki CHP'nin tek parti yönetiminin baskıcı idaresi paralelinde, Ankara'daki tüm politik menfaatlerin çatışma ve çakışmaları bakımından, adeta Ankara'nın küçük bir siyasî modeli olmasıdır. Bkz. Fikret Berkes, "Niyazi Berkes ve Mediha Berkes'in 1940'lı Yıllarda Ankara Köylerinde Yaptıkları Sosyolojik Araştırmalar", *İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes: 21-23 Nisan 1999*, İsmail Bozkurt (Yay.Haz.), DAÜ KAM Yayınları, Gazimağusa, KKTC, 2000, s.2.

30 Akt. Fulya Atacan, Fuat Ercan, Hatice Kurtuluş ve Mehmet Türkay (Haz.), *"Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım" - Mübeccel B. Kıray'la Söyleşi*, 2.bsk., Bağlam Yayınları, İstanbul, 2002, s.52.

31 Dönemin DTCF öğretim üyesi Necati Akder hakkında Behice Boran'ın görüşleri şöyledir; "*Necati Akter apaçık ırkçı bir adamdı. Tayin muamelelerimin tamamlanması için DTCF dekanlığına gittiğimde bir ara o da geldi, o zaman kim olduğunu bilmiyorum, Dekan Emin Bey'le çok ahbapça görüştüler. Almanya'dan yeni gelmişti anlaşılan. Almanya'daki durumun Türkiye'de anlatıldığı gibi olmadığını, haberler hep Batı'dan geldiği için hakikatin bilinmediğini vurguladı. İslâm Felsefesi'nin Nazizim'le bir sentezini yapma çabası üzerinde duruyordu. Bambaşka, karşıt bir düşünce düzeyinde olan benim için bu konuşma çok dikkat çekiciydi. Yıllarca sonra, derslerinde hep İslâm ve Hitler Almanyası üzerinde durduğunu öğrencilerden işittim.*" Akt. Uğur Mumcu, *Bir Uzun Yürüyüş*, 12.bsk., Tekin Yayınevi, İstanbul, 1994a, s.33.

32 *A.g.e.*, s.32.

Nitekim fakültede, kendini profesörlerden bile "büyük" gören bazı sağcı asistanlarla olan sürtüşmeler, Almanların Balkan savaşlarını açması üzerine sol görüşlü erkek akademisyenlerin birer ikişer askere alınmaları üzerine bir süre kesintiye uğramıştır. Ancak örneğin bu ikinci askerlik dönüşü, tek akademik amacı, değişimine katılmak istediği ülkesini ve toplumunu tanımak, tanımak için de makro-mikro ölçekli sosyolojik çalışmalar yapmak gayreti olan Niyazi Berkes, üniversitede felsefe, sosyoloji, psikoloji gibi alt-bölümler ve hocaları arasında bir takım gerilimleri ve bu bölümlerin öğrencileri arasında da içten içe artan gizli bir çekişme ve sürtüşmeyi fark etmeye başlamıştır[33]. Hocalar arasındaki bu sıkıntılar, ufak ve üstü örtük ideolojik restleşmelerin yanı sıra, öğrencilerin felsefe bölümünden çok, Mediha Esenel (Berkes)'in de içinde yer aldığı sosyoloji bölümünü tercih etmelerinden doğan bir kıskançlıktır. Nitekim Kıray, o dönemdeki bölüm hocalarına ilişkin şu bilgileri veriyor; "*Sosyoloji ve Psikolojiye gelince; Muzaffer Şerif, Niyazi Berkes, Behice Boran ve Mediha Berkes (Niyazi Bey'in o zamanki eşi) var.*"[34] Böylesi bir ortamda Berkesler, Boran, Boratav, Başoğlu gibi akademisyenler, Felsefe Enstitüsü içindeki çalışmaları dışında, fakültenin bütünlüğüne bilimsel bir hava vermek amacıyla, yabancı hocalarla koordineli olarak disiplinlerarası kolokyumlar ve sonrasında dış öğrencilere de serbest nitelikte açık konferanslar serileri de hazırlamaktadırlar[35]. Ancak hocalar ve öğrenciler için son derece faydalı ve verimkâr olan bu bilimsel toplantılar, ırkçı-Turancı ve Anadolucu zihniyetteki hoca ve öğrencilerin kesinlikle katılmadığı ve hatta sadece alay konusu ettikleri etkinliklerdir[36].

Fakültede böylesi bir ideolojik ayrışmanın yaşandığı bir zamanda Esenel (Berkes)'in her ne olursa olsun Atatürk Cumhuriyet'inin temel ilkelerine bağlı bir "çağdaş Cumhuriyet entelektüeli" profili sergilediği görülmektedir. Bunun temel nedeni, onun, Atatürk'ün Türk kadınına tanıdığı laik ve seküler (çağdaş) hakların gayet bilincinde olması ve bunların kıymetini her fırsatta dile getirmesi olarak gösterilebilir; "*Türk kadınının ancak Atatürk devrinde değeri bilinmiş, ona erkeklerle eşit haklar tanınmıştı. Kendimi Ata'nın çocuklarından biri olarak görür, bununla iftihar ederdim.*"[37] Bu anlamda, Esenel (Berkes)'in, eşi Niyazi Berkes gibi, Atatürk devrimlerini gayet iyi okuduğunu gösteren entelektüel ve ilerici bir kişiliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Onun Kemalist dünya görüşüne yönelik benimseyici ve yenileyici tutumu, sosyo-politik ve gündelik yaşamla daha ilgili olmasından, halkın güncel sorunlarına daha fazla duyarlılık

33 Kıray'ın o günlere ilişkin gözlemleri şöyledir; "*Bölümde eğitim aksamaya başlamış, çok belli, talebe ikiye ayrıldı, hiç şüphe yok. Behice Hanım'ı ve Muzaffer Şerif'i tutan ve onun derslerini seven talebeler, bir de Necati Akder'leri, Hamdi Atabey'leri falan seven talebeler. Fakültenin içinde de bölünme var ama bu bölümün içinde çok bariz. Tabi üniversite özerkliği diye bir şey yok, aklınıza gelmesin, direk Yüksek Öğretim'e bağlı, Yüksek Öğretim Umum Müdürlüğü.*" Akt. Atacan, vd., *a.g.e.*, ss.58-59.

34 Akt. *A.g.e.*, s.55.

35 Kurtuluş Kayalı, *Türk Kültür Dünyasından Portreler*, 2.bsk., İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.51.

36 Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, Ruşen Sezer (Yay.Haz.), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, ss.400-401.

37 Esenel [Berkes], *a.g.e.*, s.56.

göstermesinden kaynaklanmaktadır. Esenel (Berkes), bu yolda bilimsel soyutlamaların gündelik yaşama etkisi konusunda da daha büyük bir hassasiyet sergilemiş ve bundan ötürü de, sosyolojik sorunları anlamanın vesilesi olarak Türkiye'yi tanımak onun tarafından oldukça önemsenmiştir.

Nitekim çalışmalarını bu yönde geliştiren Esenel (Berkes), özellikle köylerle ilgili sosyolojik ve antropolojik bilimsel çalışmalara girişmiştir. Bu meyanda Esenel (Berkes), 1940 sonbaharında Örencik köyüne bir araştırma gezisi gerçekleştirir[38]. Gerek Mediha Esenel (Berkes)'in, gerekse eşi Niyazi Berkes'in 1940'lı yılların başlarında DTCF'de görevli iken yaptıkları köy sosyolojisi çalışmaları, kendi bağlamları içinde değerli ve öncü niteliğe sahip çalışmalardır[39]. Ancak her ikisi için de, Ankara ve/ya diğer illerdeki köylerde[40] gerçekleştirdikleri bu araştırmaların en temelindeki ortak sorunsal, Kemalist devrimlerin köylere neden inemediğini soruşturmak ve bunun bilimsel yanıtlarını bulmaktır. Ayrıca Berkesler'in bu sosyolojik köy çalışmalarındaki diğer sorunsalları yalnızca sosyal yapı ve birimleri incelemek değil, boşanma, kumalar, üfürükçülük gibi sosyal değişimleri araştırma üzerinden aynı zamanda Atatürk devrimlerinin köye ne

38 A.Ü. DTCF Personel Arşivi, Mediha Berkes Kişisel Dosyası (Dosya No: 144), Evrak No: 80; "*Mektepler Muhasebeciliğine, Fakültemiz ilmî yardımcılarından Mediha Berkes'in Örencik köyünde yapmış olduğu ilmî tetkik masrafı tutarı olan 58 liranın 690-1 inci fasıldaki mevcut tahsisattan kendisine tediyesi hususunda gereken muamelenin yapılmasını saygılarımla dilerim. Direktör*" DTCF Türkoloji Enstitüsü'nün 11 T.Evel [Ekim] 1940 tarih ve 1425 sayılı yazısı.

39 Kayalı, Niyazi Berkes'in de dahil olduğu Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'ndeki öğretim üyeleri grubunun Türkiye'deki sosyal bilimlerin gelişmesine en önemli katkısının, önceden çok az örneği bulunan belli yörelerde yapılan ampirik sosyoloji, sosyal psikoloji ve folklor çalışmalarını yaygınlaştırmaları olduğuna vurgu yapmaktadır. Bkz. Kurtuluş Kayalı, "Niyazi Berkes'in Tarihsel ve Sosyolojik Çalışmalarının Türk Düşün Yaşamı Üzerindeki Etkileri", *Argos*, S.6, Ankara, Şubat 1989, s.77. Bu bağlamda, Niyazi Berkes'in basılı ilk telif eseri olan *Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma-Birinci Kitap* (1942) başlıklı çalışmasını, sosyolojik alan çalışmalarının ve köy monografilerinin ilkleri içinde saymak mümkündür. Boratav da, hepsi arkadaşı olan o dönemki DTCF akademisyenlerinin köy sosyolojisi çalışmalarına yönelik çalışmaları konusunda şunları aktarmaktadır; "*[B]en 1938'de aynı fakültenin edebiyat bölümüne doçent olarak atanmıştım; halk edebiyatı derslerini yönetiyordum. [Mediha] Berkes (Esenel) de halkbiliminde uzmanlaşmaya hevesleniyordu. Böylece, kendiliğinden küçük bir araştırma ekibi meydana gelmişti. Toplumbilimci arkadaşlarımla ortaklaşa "köy toplumlarını inceleme plan ve kılavuzları" düzenlemiş, hem kendi araştırmalarımızı, hem de öğrencilerimizin çalışmalarını bunlara uyarak yürütmeye başlamıştık. Niyazi Berkes'in "Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma" (1942), Behice Boran'ın, Manisa köylerini konu edinmiş olan "Toplumsal yapı araştırmaları", Mediha Berkes'in yayınlanmamış "Ankara Elvan köyü folkloru" bu ortak programımızın ürünüdür.*" Pertev Naili Boratav, "Niyazi Berkes", *Ekonomi ve Politikada Görüş*, S.27, Ankara, Şubat 1989, s.10. Hâlbuki Boratav'ın belirttiğinin aksine Esenel (Berkes) Elvan Köyü'ne ilişkin çalışmasını makale olarak yayımlamıştır. Bkz. Mediha Berkes, "Elvan Köyünde Sosyal Bir Araştırma", *A.Ü. DTCF Dergisi*, C.II, S.1, Ankara, Kasım-Aralık 1943, ss.135-143.

40 Esenel (Berkes)'in köy çalışmaları sadece Ankara çevresindeki köylerle sınırlı kalmaz. Bkz. A.Ü. DTCF Personel Arşivi, Mediha Berkes Kişisel Dosyası (Dosya No: 144), Evrak No: 76; "*TC Ankara Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi, İlmî Yardımcı Mediha Berkes hakkında komisyon kararı; Sosyoloji ilmî yardımcısı Mediha Berkes'in 19.8.1942 tarihli Dekanlığa verdiği yazı üzerine Profesör Dr. Şevket Aziz Kansu, Profesör Louis ve Doçent Bekir Sıtkı Baykal'dan müteşekkil komisyon 21.8.1942 de toplandı ve ilmî yardımcı Mediha Berkes'in tetkik seyahati yapmasının muvafık olacağına karar verildi. 21.8.1942*"

derecede indiğini de ortaya çıkarabilmektir[41]. Nitekim Esenel (Berkes) de bu durumu şöyle betimlemektedir; "*Geniş anlamıyla amacım, Atatürk devrimlerinin köyde ne dereceye kadar benimsendiğini saptamak, köyün bu devrimler doğrultusunda gelişmesine hizmet edecek bilgileri toplamaktı.*"[42] Dolayısıyla Berkesler'in köylerdeki araştırmaları, "Devrimlerin neresindeydik?" ve/ya "Daha ileri gidebilmek için neler yapmak gerekmektedir?" gibi sorulara cevaplar arayan bir çeşit "devrim sosyolojisi"dir. Ancak Berkesler, bir yandan sahip oldukları akademik nitelikleri kapsamında köy sosyolojisi çalışmalarını sürdürürken, öte yandan elde ettikleri verileri, düşünce ve değerlendirmelerini kamuoyuyla paylaşabilecekleri bir yayın ortamı arayışındadırlar. Bu da, Niyazi Berkes ve arkadaşlarının 1941'de yayımlamaya başladığı ve yoğun bir köy sosyolojisi, toplumbilim, ırkçılık ve emperyalizm karşıtlığı, hümanizma, edebiyat-sanat örnekleriyle yüklü *Yurt ve Dünya* dergisi olmuştur.

1940'ların Türkiye'si gerek sosyo-politik, gerekse basın-yayın alanındaki hareketliliğiyle oldukça önemli bir dönemdir[43]. Bu yıllarda özellikle düşünce alanında ve üniversitelerde yaşanan fikrî ve ideolojik ayrışmalar[44] ve çatışmalar, dönemin düşün ortamından beslenen çok sayıda sağ, ama çok az sayıda sol eğilimli dergilerine de[45] yansımaktadır. Bu nedenledir ki, II. Dünya Savaşı'na karşı geliştirilen denge politikaları, Millî Şef döneminin baskıcı koşulları, komünizm-faşizm ve köy-köycülük tartışmaları, köy enstitüleri, dergi Rönesans'ı, sosyoloji çalışmaları, solun anti-faşist söylemi ve benzeri birçok husus, söz konusu dönemi daha da önemli kılmaktadır. Bu çerçevede, Behice Boran'ın imtiyaz sahipliği ve umumi neşriyat müdürlüğünde yayın hayatına başlayan ve dönemin düşün ve bilim yaşamına yepyeni bir soluk getiren *Yurt ve Dünya*, böylesi bir ortamda 1941 yılının Sonkânun (Ocak) ayındaki birinci sayısıyla Ankara'da yayın hayatına doğmuştur.

---

41 Fikret Berkes, *a.g.m.*, s.4.

42 Esenel [Berkes], *a.g.e.*, s.215.

43 "*Derginin yayımlandığı yıllar, Tek adamın ölümünden sonra Millî Şef iktidarı, İkinci Dünya Savaşı, savaşın gidişatına göre belirlenen dış politika, tek partinin zamanını doldurmasıyla ortaya çıkan muhalefet, ırkçı-turancıların tüm ülkede terör estirmeleri, çok partili hayata geçiş sancılarıyla Türkiye'nin bugün bile etkilerini taşıdığı birçok olayın kesiştiği bir dönem olmuştur.*" Meltem Ağduk Gevrek, "Yurt ve Dünya/1941-1944: 1940'ların "Solunun" Ankara Çevresi", *Toplum ve Bilim*, S.78, Ankara, 1998, s.255.

44 "*Fakültedeki öğretim üyelerinin iki zıt fikre bölündüklerini ilk zamanlardan beri gözlemliyordum. Almanya'da okuyanların büyük çoğunluğu Nazi fikirlerini benimsemişlerdi. Demokrasinin hakim olduğu ABD gibi ülkelerden gelen bizim gibiler ise o tür fikirlerin karşısında idiler. Yani sağcılarla solcular ayrılmışlardı. Sağcılar ırk ayrımına ve Nazilere inanıyorlardı; solcular ise karşıt fikirlere sahiptiler. Bizi idare edenler genelde Almanya'nın zaferini istiyor; solculara "komonist" gözüyle bakıyorlardı.*" Esenel [Berkes], *a.g.e.*, ss.6-7.

45 Darendelioğlu'nun *Türkiye'de Komünist Hareketleri* başlıklı kitabının "1925-1950 Arası Solcu ve Komünist Organları" başlıklı bölümünde, bu dönemde yayınlanmakta olan sol eğilimli dergiler olarak; *Yurt ve Dünya*, *Adımlar*, *Yürüyüş*, *Yeni Dünya*, *Görüşler*, *Gün*, *Yığın*, *Dost*, *Gerçek*, *Hür Gençlik*, *Sendika*, *Söz*, *Makro Paşa*, *Hür*, *Zincirli Hürriyet* ve *Başdan* sayılmaktadır. Ayrıntı için bkz. İlhan Darendelioğlu, *Türkiye'de Komünist Hareketleri*, 5.bsk., Toker Yayınları, İstanbul, 1979, ss.320-339.

Dönemin önemli yazar ve düşün insanlarının yer aldığı dergi, o dönemde "Ankara solu"nun çevresini oluşturmuş; esasta Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Niyazi Berkes, Mediha Esenel (Berkes), Muzaffer Şerif Başoğlu ve Adnan Cemgil gibi zamanın DTCF hoca ve/ya entelektüellerinin düşünceleriyle şekillenen bir dergi niteliğinde çıkmıştır. Ancak çekirdek kadro, Boratav, Berkes'ler ve Cemgil'dir. Esenel (Berkes)'in deyişiyle; "*Bir dergi çıkarmaya [en başta] Niyazi ve Adnan karar vermişti.*"[46] Kayalı'nın yorumuyla; "*Behice Boran'ın ilk yirmi sayısında damgasını taşıyan ve Muzaffer Şerif'in ilgisinin pek değil, hiç olmadığı Yurt ve Dünya dergisinin sonraki sayılarını Niyazi Berkes ve Pertev Naili Boratav*"ın[47] biçimlendirdiği *Yurt ve Dünya*, Esenel (Berkes)'in aktarımına göre; "*Marksist ve sol bir dergiydi. Fakat komünist değildik. Gerçi Marksist olduğumuzu da beyan edemezdik. Çünkü çok fazla baskı vardı. Sosyalizme, sola, ileriye açık, Atatürkçü idik.*"[48]

Mediha Esenel (Berkes)'in dergideki yazılarının genelde ağırlıklı olarak köy ve köy sosyolojisi[49], toplumbilim, güncel toplumsal sorunlar, kitap tanıtımları, güncel toplumsal olaylar üzerine yorum ve eleştiriler gibi değişik, ancak ideolojik içerikleri pek ön planda olmayan farklı konular olduğu görülmektedir. Bu bağlamda, Esenel (Berkes) dergide, köy ve şehir hakkında, dönemine göre hayli yeni bir entelektüel anlayış ve yaklaşımla, gayet düzeyli ve kapsamlı yazılar yazmakta, özde köy davasının bir şehirleşme davası olduğunu vurgulamaktadır ki; o zamanlar "köy", pek çok aydın için çok ilginç, ama muğlâk ve gri bir kavramdır. Genellikle bir ideal, bir cennet olarak düşünülür. Ancak Yakup Kadri, "Yaban"ı ile buna taban tabana zıt bir imaj yaratmıştır. Yazılarda bunların arası bulunmaya ve gerçek bir köy imajı verilmeye çalışılmaktadır. Köylünün zaruret içinde olduğunu söylemenin komünistlik sayıldığı ve köyün pastoral bir romantizm içinde düşünüldüğü o günkü sosyo-politik ortamda[50], bütün bunların epey ileri ve cesur bir sol düşünce sayılması yerinde olsa gerektir[51].

46 Akt. Ağduk Gevrek, *a.g.m.*, s.256.

47 Kurtuluş Kayalı, "Hilmi Ziya Ülken, Dil-Tarih Hocaları ve 1948 Tasfiyesi", *Tarih ve Toplum*, C.11, S.63, İstanbul, Mart 1989, s.51.

48 Ağduk Gevrek, *a.g.m.*, s.263.

49 Esenel (Berkes), bu dönemde Ankara yakınlarındaki Elvan Köyü'nde yaptığı köy alan çalışmasında, "*Çocuk ölümünün fazla oluşunun bazı sebebleri vardır: ufak tefek hastalıkları önlemek için hiç bir sıhhî tedbir bilinmez, her şey Allaha bırakılır… Evlenmeyi daima aileler kararlaştırır. Gençlerin sevişerek evlenmek istemeleri çok ayıp sayılır. Zaten evlenme iki kişiden ziyade iki aile arasında kararlaştırılan bir mukaveledir.*" şeklinde, günümüz köy sosyal ve kültürel ortamında bile pek değişmediği düşünülen ilginç gözlem ve tespitlerde bulunmaktadır. Bkz. Mediha Berkes, "Elvan Köyünde Sosyal Bir Araştırma", *A.Ü. DTCF Dergisi*, C.II, S.1, Ankara, Kasım-Aralık 1943, s.140.

50 Bu ilerici-sol görüşten ötürü, dergi yazarları, o yıllarda adeta bir "dava" olarak görülen köy konusundaki romantik karşıtı görüşleri, "sosyoloji eşittir sosyalizm" algısı karşısında yapmış oldukları sosyoloji çalışmaları, ülkede yükselen faşist söyleme karşı verdikleri yoğun mücadele, kapitalizm eleştirileri, köy enstitülerine bakış açıları ve hümanizma konusundaki düşünceleriyle birçoklarının tepkisini üzerlerine çekmişlerdir. Bkz. Zübeyir Barutçu, *Tek Parti Döneminde Muhalif Bir Dergi: "Yurt ve Dünya"*, Yayınlanmış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012, s.1.

51 Baskın Oran, "İç ve Dış Politika Açısından İkinci Dünya Savaşında Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar", *A.Ü. SBF Dergisi*, C.24, S.3, Ankara, 1969, s.263.

1940'lı yılların ilk yarısı, Türk Eğitim Tarihi'nde Köy Enstitüleri'nin de yükseldiği bir dönemdir. Köy Enstitüleri'nde benimsenen yepyeni eğitim modelleri, Berkesler'in de kısa zamanda dikkatini çekmiş ve onları bu eğitim kurumlarını yakından incelemeye itmiştir. Nitekim Esenel (Berkes)'e göre; "*Onlar, çoğunluğu köyde yaşayan vatandaşların cahil bırakıldıklarına, çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmak için kadın-erkek bütün vatandaşlarımızın okutulmaları gerektiğine inanıyorlardı. Yalnız okuyup yazmak yetersizdi. Köydeki ilkel yaşam biçimini değiştirmek için tarım, hayvancılık, araç-gereç yapmak ve köy kurmak gibi alanlarda da gençlerin bilgi ve deneyim sahibi olmaları gerekiyordu. Demek ki köylerde kurulacak eğitim sistemi bütün köy ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikte olmalıydı.*"[52]

Ancak Esenel (Berkes)'in, eşi Niyazi Berkes'le birlikte, Köy Enstitüleri'nin Türkiye'nin aydınlanmasına katacaklarının bilincinde olarak, 1940'lı yılların başlarında buraları tanımak, incelemek ve öğrenmek amacıyla kalkıştığı akademik süreçte başından geçenlere değinmek uygun olacaktır. Hasan-Âli Yücel'in sayesinde 1946'da gerçekleştirilen Üniversite Özerkliği Kanunu'nun henüz hayata geçmediği ve bundan ötürü DTCF'nin doğrudan MEB'e bağlı olduğu bir dönemde, Berkesler de, DTCF'ye atanmalarının ikinci yılı olan 1940 sonunda, idealist bir duyguyla Köy Enstitüleri'ne gidip onları tanımaya karar verirler. Ancak bu amaçla Bakanlığa yol harcırahı için başvurmaları[53], onların her ikisinin de zamanın Yüksek Öğretim Genel Müdürü Reşat Şemsettin Sirer'in eline, ileride kendi aleyhlerine kullanılabilecek birçok kozu da -bilmeden ve istemeden- vermelerine neden olur. Nitekim Sirer, bu başvuru üzerine eşi Niyazi Berkes gibi Mediha Esenel (Berkes)'i de makamına çağırtır ve onu, üstü kapalı bir biçimde ve tuhaf sorular[54] eşliğinde sorgular. Bu görüşme sonrası Esenel (Berkes)

52 Esenel [Berkes], *a.g.e.*, ss.250-251.

53 A.Ü. DTCF Personel Arşivi, Mediha Berkes Kişisel Dosyası (Dosya No: 144), Evrak No: 78; "*Fakülteniz asistanlarından Niyazi Berkes ile Mediha Berkes'in Erzurum ve Trabzon havalesinde sosyoloji ve folklor tetkikleri yapmak üzere üç hafta müddetle mezun sayılmaları ve bu seyahatta ihtiyar edecekleri zarurî masrafları karşılamak üzere her birine Fakülteniz tahsisatından 82 lira 12 kuruş verilmesi muvafık görülmüştür. Maarif Vekili y. C. Dursunoğlu*" TC Maarif Vekilliği Yüksek Tedrisat Umum Müdürlüğünün 4111/66 2039 sayı ve 4 Eylül 1941 tarihli yazısı (Dil ve Tarih, Coğrafya Fakültesi Dekanlığına) Dekanlığın 3/IX/1941 tarih ve 1230 sayılı yazısının karşılığıdır. Ayrıca 78 nolu evrak da konuyla ilgili ilk başvurularıdır.

54 Almanya'da Nazi döneminde öğrenci müfettişi olarak görev yaparken, Boratav'ın haksız ve düzmece suçlamalarla Türkiye'ye döndürülmesine vesile olan Reşat Şemsettin Sirer'in ruhunun da bir tuhaf olduğu, eşinin, "*Berlin gibi bir yerdeyiz, bir konsere, bir operaya gidelim*" yollu tekliflerini, Berlin gibi bir kentte kendisini köpek ısıracağından, köşelerde otomobil çarpacağından korkarak reddetmesinden ve bundan ötürü sokağa çıkmamasından bellidir. Ayrıntı için bkz. Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, Ruşen Sezer (Yay.Haz.), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.251-253. Nitekim böylesi garip bir ruhî kimliğin, Niyazi Berkes'e sorduğu sorular, onun kişiliğini ve dünya görüşünü açıkça ortaya koyar tarzdadır; "*Niyasi Bey, sis köy enstitülerine gitmek istiyormussunus, doğru mu? Niçin?*" veya "*Sis, köy analarının oğlanlarla bir arada okumasını doğru bulur musunus?*" veya "*Bu enstitülerin amacı nedir? Bunlar gelecekte neler yapacaklar?*" gibi… Aynı tür sorgulamalara, Niyazi Berkes'in o dönemdeki eşi Mediha Esenel (Berkes) de muhatap olmuştur; "*O günlerde bir gün beni de makamına çağırttı. Ben buna çok şaşırdım. Fakültede haftada bir-iki ders veriyordum, ama sadece İlmi Yardımcı (asistan) idim. Elvanköy incelemesi üzerinde doktora tezimi hazırlayıp vereli çok olmamıştı. Gittim. Vekille konuştum. Yurt ve Dünya'daki köy araştırmalarımı ve köy enstitüleri üzerine yazılarımı okumuş,*

büyük bir zihni şaşkınlık ve karmaşa içindedir; zira Bakanlığın böylesi üst düzey bir müdürünün, kendi bakanlığının böylesi önemli bir girişimine *düşman* olabileceğini düşünmesi mümkün değildir. Ancak Esenel (Berkes)'in, Sirer'in sorduğu birçok soruya safdillilikle ve açık yüreklilikle verdiği cevaplardaki bol ipucu ve malzeme, onun sonradan çok iyi göreceği şekilde, Sirer'in kendisine -deyim yerindeyse- *tam numarasını* vermesini sağlamıştır.

Ancak Sirer, daha henüz onlarla tam olarak *oynayacak* denli güçlü değildir[55]. Dolayısıyla Mediha Esenel (Berkes) ve eşi Niyazi Berkes, 1941-1942 yıllarında Trabzon Vakfıkebir'de Beşikdüzü, Eskişehir'de Çifteler, Ankara'da Hasanoğlan, Sakarya'da Arifiye, İzmir'de Kızılçullu gibi çeşitli köy enstitülerine inceleme ziyaretleri yapmışlar, hatta ders bile vermişlerdir[56]. Eskişehir yakınlarındaki Çifteler Köy Enstitüsü'ne yaptıkları inceleme gezisinin izlenimlerini ise, *Yurt ve Dünya*'da Şubat 1942'de yayınladıkları "Toprağın Çocukları" başlıklı yazıda paylaşmışlardır; "*Köy Enstitüleri daha şimdiden yurdun kültür hayatında büyük bir rolü olan bir müessese olmuştur. Bu yazı, gerek teknik ve gerek kültür bakımından bu müesseselerin başarıları hakkında bir fikir vermeğe çalışıyor.*"[57] Sonuçta çeşitli köy enstitülerini ziyaret edip gören Esenel (Berkes)'in buralarla ilgili duygu ve gözlemleri şu denli nettir:

"*Sanki Hasan-Âli Yücel ve İsmail Hakkı Tonguç Anadolu'da işlenmemiş bir altın madeni bulmuşlardı. Atatürk'ten sonra böylesine bir coşku bu ülkede görülmemişti. Bu çocuklar bir yandan doğayı işliyor, öte yandan resimler yapıyor, kompozisyonlar yazıyor, müzikle ilgileniyorlardı. Kitaplar okuyarak kültürlerini artırıyorlardı… Tonguç, öğrencilere: "Altı yüz yıl sustunuz; artık susmayın, konuşun, her konuda derinlemesine düşünün, fikirler üretin" dermiş. Bizler liselerde öğretmenlerimizden genellikle korkardık; kitaba bağımlı ezberci bir eğitim sistemi uygulanırdı. Bu çocukların cesaretine hayran kalıyordum. Onlar, kendi eğitim sistemlerini daha da geliştirecek fikirler ileri sürebiliyordu. Hele Shakespeare'den bir oyun oynadıklarını gördüğümde büsbütün şaşırdığımı anımsıyorum.*"[58]

köy kızlarının oğlanlarla birlikte okumalarını doğru bulup bulmadığımı, köyler hakkında neler düşündüğümü soruyordu. Böylece bir hayli sorguya çekildim." Esenel [Berkes], *a.g.e.*, s.263.

55 "*1943 teki İkinci Milli Eğitim Şurası kulisi yıkıcıların çalışmalarına sahne oldu… Fakat bütün bu çalışmalarla yeterince başarı sağlanamıyordu. Devlet, Köy Enstitülerini tutuyordu. O zaman klâsik bir usule başvuruldu: ihbarlar ve jurnaller! Devlet büyüklerine doğru bir ihbar ve jurnal seli yola çıkarıldı. Enstitülerde komünistlik vardı, silâh vardı, şoförlük ve hattâ paraşüt kullanmak öğretiliyordu. Köy Enstitüsü müdürleri Bakanlıkla özel bir şifre ile muhabere ediyorlardı. Bunların ardında gizli amaçlar olmalıydı… Bu jurnal selinin etkisiz kaldığı söylenemez. 1946 da demokrasi, oy kaygısını da getirdi. Yıkıcılara gün doğmuştu. Demokrat partinin kısa zamanda kazandığı başarılara karşı çare olarak taviz yolu tutuldu. 7.8.1946 da devrimci Yücel'in yerine işleri oy almaya göre ayarlamakla görevli Sirer bakan oldu. Sirer'in kendine has kişiliği, eğitim ordusunda yüzlercesinin varlığına vehmettiği "kökü dışarda soysuzları" temizlemek gibi kendi kendisine biçtiği ulvi bir görevin rüyası içinde tam doyumunu bulmuştu.*" (*Yön*, 11 Nisan 1962: 10-11)

56 Berkesler'in ziyaret ettikleri Köy Enstitüleri'nin tümüyle ilgili izlenim ve görüşlerini aktardıkları ayrıntı için bkz. Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, Ruşen Sezer (Yay.Haz.), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, ss.254-256.

57 Mediha Berkes ve Niyazi Berkes, "Toprağın Çocukları", *Yurt ve Dünya*, C.3, S.14, Ankara, Şubat 1942, s.3.

58 Esenel [Berkes], *a.g.e.*, s.254.

Esenel (Berkes)'in böylesi duygularla betimlediği köy enstitülerinin kapatılma öyküleri, uzun ve karanlık bir sürecin aynası olmakla birlikte[59], Köy Enstitüleri uygulaması, 1946'da Yücel'in Bakanlıktan ayrılmasına kadar sürmüştür denilebilir. "*Onlar bu ülkenin geleceği idi!.. Ülkemizin en büyük kaybı köy enstitülerinin yıkılması olmuştur.*"[60] diyen Esenel (Berkes)'in yıllar sonra yaptığı şu değerlendirmeler, aslında Enstitüleri ile başlatılan "Anadolu Rönesansı"nın[61] gerçekleştirilememesinin bazı sonuçlarına da ışık tutar niteliktedir:

"*Köy enstitüleri kapatıldıktan sonra şeyhler, şıhlar, üfürükçüler, tarikatlar yeniden ortaya çıktı. Büyük toprak sahiplerinin gücü pekişmiş oldu. O modern okulların yerini İmam Hatip Okulları ve Kuran Kursları aldı. Birkaç yıl sonra ilk kez Samsun'a gittiğimde, küçücük kızların vücutlarının yarısından çoğunu kaplayan beyaz başörtüler örtünüp, boyunlarına Amme cüzleri takınıp, Kuran Kurslarına gittiklerini görünce çok üzüldüm. Kendilerine sordum, devlet okullarına gitmiyorlarmış. Hem de Mustafa Kemal'in Kurtuluş Savaşı'nı başlattığı şehirde görüyordum bu geriye gidişi. Köy enstitüleri devam etseydi, en gerici partilerin en çok oy alır hale gelmesi, onların kadınları ve kızlarının şeriat adına kullanarak türban adını verdikleri bir çeşit başörtüsünün yüksek eğitim kurumlarının başına bela edilmesi gibi durumlar belki de ortaya çıkmayacaktı. Köy enstitüleri birkaç yıl içinde Güneydoğu'da da gerekli tedbirleri alacaklarından, oralarda bugünkü ağır sorunlar ortaya çıkmayacaktı. Herşeyin iyi bir eğitime bağlı olduğunu ne yazık ki çok geç anlıyoruz!*"[62]

Bu arada, DTCF'de de yarı ideolojik, yarı kişisel ilk gruplaşma emareleri görülmeye başlamıştır. Felsefe Enstitüsü Müdürü Prof. Lacombe, temelde ilmî endişelerle kaleme aldığı, Dekanlığa sunduğu ve oradan da Maarif Vekâleti'ne ulaşan 15 Haziran 1942 tarihli raporuyla bazı öğretim üyeleri arasındaki geçimsizliğe dikkat çeker. Lacombe'ye göre, sosyoloji ve psikoloji branşları hocalarının felsefe branşı hocalarıyla birlikte çalışma istekleri yoktur; Niyazi Berkes birlikte çalışma konusunda daha ılımlı, Boran ise, daha uzlaşmaz ve mücadeleci bir tavır içindedir. Lacombe'nin kastettiği felsefe hocaları Necati Akder ve Hamdi Atademir, sosyoloji ve psikoloji hocaları ise Behice Boran, Niyazi Berkes ve Muzaffer Şerif Başoğlu'dur[63].

59 Keza, "*40'lı yıllarda yer alan bu olayların hemen hepsi ayrı ayrı incelemeye değer konulardır. Söz gelişi, Köy Enstitüleri ya da DTCF'deki olaylar, Irkçılık-Turancılık davası başlıbaşına inceleme konularıdır. Bunun gibi Hasan-Âli Yücel'in kişiliği, yaşam öyküsü ve Türkiye milli eğitimine yaptığı unutulmaz katkılar ayrı incelemeleri gerektirir.*" Uğur Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı*, 13.bsk., Tekin Yayınevi, İstanbul, 1994b, s.9.

60 Esenel [Berkes], *a.g.e.*, ss.249, 255. Devamında Esenel (Berkes), şu yadsınamaz durumu da ortaya koymaktadır; "*Eğer ülkenin başına bu felaketi getirmemiş olsalardı, bugün, okumamış, aydınlanmamış tek insan kalmayacak, memleketimiz Atatürk'ün özlemini duyduğu "muasır medeniyet seviyesi"ne erişmiş bulunacaktı. Onların yerini yüzlerce İmam Hatip Okulu almayacaktı. Tüketici kurumlar yerine, yüzlerce masrafsız üretici eğitim kurumları olacaktı.*" *A.g.e.*, s.255.

61 Tabirin alındığı kaynak olarak bkz. Alper Akçam, *Anadolu Rönesansı Esas Duruşta!...*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2009.

62 *A.g.e.*, ss.256-257.

63 1940'lı yılların ilk yarısında DTCF'de ilmî yardımcı (asistan) olarak doktora eğitimi yapan yetkin tarihçi Halil İnalcık da, bu çevreye ilişkin gözlemlerini şöyle aktarmaktadır;

1943 yılında ırkçı-Turancı kesimlerin bu grubu hedef alan yayınlarının dışında, *Yurt ve Dünya*'nın yayınlanmasıyla doğal olarak oluşan polemikler, çekişmeler, atışmalar okuldaki cepheleşmeyi hızlandırır. *Yurt ve Dünya* yazarları dönemin "milli ilim anlayışı"na zıt bir tarzda, bilimin evrensel olduğunu ve Türkiye'de bilimin gelişmesi için ancak evrensel kıstasların göz önünde bulundurulması gerektiğini savunmuşlardır. Özellikle Türk Tarih Tezi ve Güneş-Dil Teorisi'nin revaçta olduğu ve ırkçı-Turancıların bilim dünyasını kendi *safsataları* ile doldurdukları bu dönemde, evrensel bilim anlayışını savunmak, Marksist olmak bir yana, "enternasyonalcilik" ve "komünistlik" ile eşanlamlı görülmektedir[64]. Daha da önemlisi, o yılların Türkiye'sinde düşünce ve ifadesi, bugün de olduğu gibi en çekinilen fenomendir;[65] "*Büyük bir hevesle çalışıp çıkardığımız bu dergiler ve Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde verdiğimiz dersler başımıza ne büyük dertler açmıştı. 1940'lı yıllar, öküz altında buzağı aradıkları yıllardı. Özeleştiri yoktu. "Köylümüz fakirdir, ilkel bir yaşam sürer" gibi sözler büyük suçtu. Adımız "solcu"ya çıkmıştı, o da komünistlikle eşanlamlıydı, yani düpedüz vatan hainliği(!) demekti.*"[66]

Dolayısıyla bilimsel evrenselliğe inanan, anti-faşist, ilerici, ırkçılık ve Turancılık karşıtı, anti-kapitalist özellikleriyle *Yurt ve Dünya* ile yazarları, dönemin ırkçı-Turancı çevrelerinin yoğun tepkisini çekerek, kolaylıkla *komünist* damgasını yemişlerdir. Dönem, zaten hayli gergin, hassas ve anti-Sovyet anlayışın hâkim olduğu Türk fikir hayatının oldukça buhranda olduğu bir dönemdir. Dergi yazarlarının çok yalın biçimde ortaya koydukları ve sözde milliyetçilik düşmanıymışcasına bütün şimşekleri üzerlerine çeken anti-faşist ve ırkçı-Turancı karşıtı tutum ve çizgileri, zamanın TKP ve benzeri tüm yeraltına çekilmiş komünist oluşumlarıyla da kolayca eklemlenmelerine ve ilişkilendirilmelerine[67] neden olmuştur. Hatta dergide bu yıllarda yazdıkları

"*DTCF'nde… Muzaffer Şerif, Behice Boran, Niyazi Berkes gibi sosyologlar vardı; bunlar ABD'den DTCF'ye gelmiş sosyolog grubuydu, sosyal devrim yapmak için evvelâ Türk halkının sosyal koşullarını değiştirmek gerektiğine inanmışlardı, sosyalisttiler. Yeni bir hava getirdiler ve DTCF'nde iki karşı grup oluştu; birisi… milliyetçi, ananeci, İslâmcı grup, ötekilerse Amerika'dan gelen Behice Boran gibi aşırı veya ılımlı sosyalistler grubu… Ben Behice Boran'ların grubunu da takdir eder, severdim.*" Emine Çaykara (Söyleşi), *Tarihçilerin Kutbu "Halil İnalcık Kitabı"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005, ss. 60, 74.

64 Ağduk Gevrek, *a.g.m.*, s.260.

65 "*Öğrendiklerimizi, düşündüklerimizi üniversite öğrenimi dışında bulunan genel okuyucuya tanıtmak isteği ile bir dergi çıkarma girişimimiz olmuştu. Büyük bir savaşın başlamış olması ileri düşünüşlü olan, particiliği bir zenaat haline getirmemiş olan aydınları sarsmıştı… Çıkarmayı düşündüğümüz dergi bir "ihtisas" dergisi olmayacaktı. Şiir ve edebiyat dergisi de olmayacaktı. Abdülhamit döneminde olduğu gibi, o dönemde de, aydınlar bir fikri yansıtmak için "edebiyat" yoluna kaçmayı yeğlerlerdi. Sözünü ettiğim dönemde bu dergilerin biri çıkar, biri batardı. Bir derginin kendisine "fikir mecmuası" demesi de bana çok tuhaf gelirdi. "Fikir" korkulan, tehlikeli bir şeydi sanki.*" Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, Ruşen Sezer (Yay.Haz.), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.270.

66 Esenel [Berkes], *a.g.e.*, ss.9-10.

67 O dönemde, bir kimse için bu tür söylentilere muhatap olmak ve dahası onlarla ilişkilendirilmek, yönetici egemen sınıfların tüm şimşeklerini üzerine çekmek için birebirdi. Nitekim Ağduk Gevrek'in aktarımıyla; "*Mediha Berkes bu tür söylentilerden çok korktuklarını,*

çeşitli yazılar[68], Niyazi Berkes, Behice Boran ve Pertev Naili Boratav'a 1946-1948 yılları arasında "derslerinde ve araştırmalarında görevlerini kötüye kullanmaktan" açılan kovuşturma ve davalarda önlerine getirilip, suçlanmalarına da neden olmuştur[69]. Bu bağlamda, 1942 senesinde *Yurt ve Dünya* dergisinde, Niyazi Berkes gibi, Sovyet Rusya ve oradaki değişik meseleler üzerine yazı yazanların, II. Dünya Savaşı sonlarında, ABD-İngiltere ikilisinin başını çektiği Batı Bloğu ile Sovyet Rusya'nın başını çektiği Doğu bloğu arasındaki çatışma ve anlaşmazlıkların en üst seviyeye çıktığı 1943-1946 döneminde, geçmişten gelen bu çalışma ve yazılarına bakılarak, kolaylıkla Sovyet Rusya ve komünizm propagandası yaptıklarını iddia etmek, kötü niyetli kişiler için bir hayli kolay olmuştur.

3. 1944 Sonrası Türkiye'de Siyasal Gelişmeler, 1948 DTCF Tasfiyeleri'ne Giden Süreç ve Mediha Esenel (Berkes)

1940'lı yılları, siyasî gelişmeler bakımından özellikle ilk yarısı ve ikinci yarısı olmak üzere ikiye ayırmakta fayda görülmektedir. 1940'ların ilk yarısına damga vuran olay, II. Dünya Savaşı yıllarıdır. Bu savaşta her ne kadar tarafsızlığını korumaya büyük bir gayret göstermişse de, Türkiye'nin savaşın ilk yıllarındaki eğilimi, hızlı ve ani saldırılarla büyük başarılar kazanan Almanya'dan yana olmuştur. Ancak Alman kuvvetlerinin Şubat 1943'te Stalingrad önlerinde Sovyet ordusuna kesin yenilgisiyle sonlanan hezimet sürecinin etkisiyle, Türkiye'nin siyasî ve askerî tarafgirlik ibresi İngiltere, ABD ve müttefik devletlere doğru dönmüştür. Bu anlamda, ülke içinde de, yönetici egemen sınıflarca gerek

konsolosluklardan üniversiteye gelen davetlere bile gitmediklerini vurgulamıştır. Hele bu davet Sovyetler Birliği Konsolosluğu'ndan gelirse daveti özellikle reddettiklerini belirtmiştir." A.g.m., s.270. Nitekim onlarca yıl ruhundan ve benliğinden atamayacağı bu ürküntüler, 1948 DTCF Tasfiyeleri'nden sonra işsiz ve 1952'de eşi Niyazi Berkes'in Kanada'ya gitmesiyle de Türkiye'de hem işsiz hem mimli hem de küçük çocuğuyla yalnız başına büyük sıkıntılar içerisinde kalan Mediha Esenel (Berkes)'in gerek akademik hayatının son bulmasına, gerekse yıllarca tek bir satır dahi yazamamasına neden olacaktır. Dolayısıyla Esenel'in bu bağlamda aktardıkları, Türkiye'de değerli bir akademik neslin nasıl hoyratça harcandığına örnek-olay teşkil etmektedir; "*[1948 olayları sonrası] on yıl boyunca toplum dışına itilişim, ülkemin benim hizmetime ihtiyaç duymayışı, bana çok zor geldi. O kırgınlığı bir daha üstümden atamadım… [Bu kitaba] sonsözü eklemekte amacım, okura daha sonraki yıllarda neler olduğunu anlatmak; "Solcu Profesörler" davası yıllarından başlayarak, 1945'ten bu kitabı hazırlamaya başladığım 1995'e kadar 50 yıl, araştırma ve yazı yazmaktan neden korktuğumu açıklamaktı." A.g.e.*, ss.275, 13.

68 Büyük Millet Meclisi'nde 4 Temmuz 1941 tarihli oturumda kabul edilip, 12 Temmuz 1941 tarihinde yürürlüğe giren 4089 sayılı kanun, Kaymakamlık stajını bitirmiş Maiyet Memurlarının altı aylık bir kursa tabi olmalarını amirdir. Bu kanun gereğince, 15 Ocak 1942 tarihinde dönemin Ankara Siyasal Bilgiler Okulu'nda açılan ilk Kaymakamlık Kursu'nun müfredat programında, çeşitli konularda konferans serileri ön görülmekte olup, bunlardan "Propaganda Meselesi" başlıklı konferans serisinin "8 - Muhtelif Memleketlerde Propaganda Tatbiki" kısmı altında "Sovyet Rusyada (Komünist ideoloji ve propagandası)" alt konu başlığı bulunmaktadır. Bkz. Hasan Ertuğ, "Kaymakamlık Kursu Başlarken", *Aylık Siyasi İlimler (Mülkiye)*, S.131, Ankara, Şubat 1942, s.476.

69 Konuyla ilgili ayrıntı için bkz. Mete Çetik, *Üniversitede Cadı Avı: 1948 DTCF Tasfiyesi ve P.N. Boratav'ın Müdafaası*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2008, ss.55-56.

Avrupa'daki faşist rejimlerin etkisiyle yükselişe geçmiş olan sağa, gerekse Sovyetler'in Almanya'yı yenip karşı taarruza geçmesiyle moral bulup ülke-içi faşizan çevrelere saldırıya geçen sola karşı, adeta bir sindirme ve temizleme operasyonu başlatılmıştır. Bu devlet faaliyetlerinin başlatıldığı dönem 1943 ve 1944 yıllarıdır.

1943'ün kışında gerek dışta Almanya'nın Sovyet yenilgisi, gerekse içte hükümet politikasının sertleşmesi, ırkçıların adeta "köşeye sıkışmış fare" misali davranarak, son kozlarını ortaya sürmelerine neden olur. Bu siyasal koşullarda, sağ terör dalgalarının da peşpeşe yükseldiği gözlenir. Bu meyanda Esenel (Berkes)'in öğretim üyesi olduğu DTCF'deki solcu hocalar, başta gelen yazarlarından birisi olduğu *Yurt ve Dünya* dergisi, yazarı olduğu *Tan* gazetesi yükselen sağ terörün başlıca hedefleri arasındadır[70]. Dönemi terörize eden bu saldırıların üzerinde yeşerdikleri asıl zemin ise, "davalar süreci" denebilecek bir dönemden beslenmektedir. Nitekim Nisan-Mayıs 1944 aylarında süren "Sabahattin Ali-Nihal Atsız Davası" ile başlayıp "1944 Irkçılık-Turancılık Davası" ile süren ve "Hasan-Âli Yücel-Kenan Öner Davası"[71] ile noktalanan davalar süreci, bu dönemin sağ-sol kavgasını[72] net bir şekilde yansıtmaktadır. Bu olguların yanına, *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar*'ın 16 Mayıs 1944'te resmi baskıyla kapatılmalarını[73], Köy Enstitüleri karşıtlığını ve çok partili hayata geçişte 1946'dan sonra sol partileri içermeyen bir demokrasinin kurgulanmasını da ekleyebiliriz.

1944 yılı, DTCF'li solcu hocalar için de pek parlak başlamamıştır. 1944'ün Ocak ayında fakültedeki siyasî ikiliği araştırmak üzere bir soruşturma açılır ve sonuçta hazırlanan müfettiş raporuyla Niyazi Berkes, Boran, Boratav ve Başoğlu'nun yazdıklarıyla öğrenci ilişkileri takip altına alınır. Nitekim Enstitü Başkanı Prof. Lacombe'nin, bahse konu hocalar arasındaki geçimsizlik ve uyuşmazlıkları ortaya koyan 1942 Raporu'ndan sonra gelinen noktada, gerek her iki taraftan da dergilerin kapatılması, gerekse resmi makamlarca sağ ve sola karşı yürütülen adli ve hukuki girişimler, fakülteye tüm şiddetiyle yansıyarak,

70 Gökhan Atılgan, *Behice Boran-Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı*, 2.bsk., Yordam Kitap, İstanbul, 2009, s.41. Bu yıllarda, devlet terörü de, sağ terörden aşağı kalmamaktadır. Hint Dilleri ve Edebiyatı Profesörü Walter Ruben, 1935'te Ankara'nın çağrısı üzerine geldiği DTCF'de İndoloji Kürsüsü'nü kurmuştur. Ancak birçok Alman profesör gibi Ruben de 1944'de ailesiyle birlikte Anadolu'da enterne edilir; onun payına Kırşehir düşer. Bkz. Güney Gönenç, *Karanlık Zamanların Şarkısı: Üniversitede 40'lı-50'li Yıllar*, Yeni Umut Yayınları, Ankara, 2011, s.35.

71 "*Hasan-Âli Yücel-Kenan Öner davası yalnızca bir "hakaret davası" değildi: dava o devrin bütün siyasal koşullarını da yansıtıyordu*." Uğur Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı*, 13.bsk., Tekin Yayınevi, İstanbul, 1994b, s.7.

72 Ortaylı'ya göre, aslında bu dönemde olanları ve özelde 1948 DTCF olaylarını, sadece bir sağ-sol meselesi olarak görmemek lazımdır. Nitekim muhafazakâr kanat hocalarından hukukçu Vasfi Raşid Sevig bile olayları "görülmemiş edepsizlik" olarak vasıflandırmaktadır. Bkz. İlber Ortaylı, "Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nin hüzünlü yıldönümü", *Milliyet Pazar Eki*, 16 Ocak 2001, s.16.

73 Hasan-Âli Yücel, *Dâvam*, Ulus Basımevi, Ankara, 1947, s.113.

fakültedeki sağ ve sol görüşlü hocalar ile öğrenciler arasındaki ayrışmaları daha da körüklemiş ve olayların daha derin siyasal ve ideolojik renklere bürünmesine vesile olmuştur.

Mart 1944 ayında Başoğlu, sola yapılan baskı çerçevesinde, hiç manası yokken tutuklanır ve hapse atılır. Nisan-Mayıs 1944 ayları, Sabahattin Ali-Nihal Atsız davası ve şiddetli sağcı öğrenci nümayiş ve gösterilerinin gerginliğiyle geçer. Bir de bunlara, Nisan 1944 ayında Berkes, Boratav ve Boran'ın, meşhur "Milli Şef'e Bağlılık (ubudiyet)" bildirisini imzalamak zorunda kalmaları eklenir. Fakülte ve Türkiye'deki bu gergin ortamda gerek huzurla yaşama, gerekse bilim yapma eylemlerini gereğince sürdüremeyeceklerini gören Berkesler'in[74], ABD'de yarım kalan doktora eğitimlerine devam etmek için yaptıkları başvurunun resmi makamlarca reddedilmesi, bardağı taşıran son damla olur[75].

Bu arada, 1945'te II. Dünya Savaşı da sona ermiştir. Savaşın sonunda iktidarın "tek parti"si CHP'nin önünde iki temel seçenek vardır; "*Gelişmeye devam ederek, değişen iç ve dış şartların gerektirdiklerini yapmak veya mevcut durumu olduğu gibi korumak… Rejimin başardığı iş, yeni bir evrim ve ilerleme devresine girerek ayakta kalabilme mucizesini göstermek*" olacaktır[76]. Savaşın sona ermesi ile dönemin Cumhurbaşkanı İnönü'nün bütünsel kalkınma anlayışı çerçevesinde, hiçbir alanda Avrupa'dan geri kalınmaması için, Avrupa demokrasilerine egemen olan siyasal çoğulculuğun Türkiye'de de bir şekilde sağlanması gerekmiştir. Bunun dış siyaset bakımından da yararları bulunmaktadır. Keza Sovyet tehdidi altındaki bir Türkiye'nin Batı'ya sığınabilmesi, Batı'nın siyasal değerlerini paylaşırsa, çok daha kolay olacaktır[77]. Nitekim 1945 itibariyle CHP yönetimi, artık eski tek parti sisteminin sürdürülemeyeceğini idrak etmiştir. Bu görüşü etkileyen önemli bir etmen, dış politikada meydana gelen değişikliklerdir

74 Kasım 1944 ayında Esenel (Berkes), ücretli sözleşmeli statüden tam kadrolu ve maaşlı statüye geçer. A.Ü. DTCF Personel Arşivi, Mediha Berkes Kişisel Dosyası (Dosya No: 144), Evrak No: 71. Belge, TC Maarif Vekilliği Zatişleri Direktörlüğü'nün 30 II.Teşrin 1944 tarih ve Numara: 30/I 22976 sayılı DTCF Dekanlığına yazısıdır ve 4644 sayılı kanun gereğince, Esenel (Berkes)'in 25 lira aylıkla DTCF ilmî yardımcılığına tayin olduğunu belirtir; "*Tayine esas olan evrak: DTCF Dekanlığının 23/XI/1944 tarih ve 24II sayılı yazısı, I038 sayı ve 30/XI/1944 tarihli kararla Mediha Berkes maaşa geçirilmiştir. Tebliğini saygılarımla rica ederim. Zatişleri Direktörü*"

75 A.Ü. DTCF Personel Arşivi, Mediha Berkes Kişisel Dosyası (Dosya No: 144), Evrak No: 67. Mediha Berkes, konuyla ilgili olarak DTCF Dekanlığına 27/2/1945 tarihli bir dilekçe verir; "*Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanlığına, Beş yıldan beri köy sosyolojisi üzerinde yapmakta olduğum araştırmaları başka memleketlerde yapılan araştırmalar ve malzeme ile karşılaştırarak genişletmek, en son neşriyatı takip ederek kitap halinde neşretmek ve orada 1939 da inkıtaa uğramış olan araştırmalarımı ve mesaimi [oradaki] profesörlerimin nezareti altında tamamlamak üzere 4489 sayılı kanun uyarınca yol harcı ve maaşımla iki semester için Amerikaya gitmeme izin verilmesine müsaadelerini derin saygılarımla rica ederim. Sosyoloji ilmi yardımcısı Mediha Berkes*" Ancak dilekçe üzerindeki not şu şekildedir; "*K.A. Şimdilik Dosyasında Saklanması 2-4-1945 E Z Karal*". Diğer deyişle, dilekçe işleme konmaz.

76 Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s.163.

77 Sina Akşin, *Kısa Türkiye Tarihi*, 12.bsk, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011, s.240.

ki, bu, II. Dünya Savaşı'ndan Amerika-İngiltere ekseninin galip çıkmasıyla meydana gelen bir ivmedir. Buna bağlı olarak, bir dizi oluşum bu dönemde gerçekleşmiştir ve bunların bileşkesi olarak Türkiye dış politikadaki yönünü çok uzun yıllar boyunca gizli ya da açık müttefiki olduğu Almanya'dan "Yeni Dünya"ya çevirmiştir. İlk düğümünü savaş sonrası BM'yi de ortaya çıkaran San Francisco Konferansı'nın hazırladığı bu tarih içinde bazı önemli gelişmelerle Türkiye, savaş sonrasının üç unsuruna bağlanmıştır. Bunların ilki Batı Bloku, ikincisi Amerikan uyduculuğu, üçüncüsü ise Soğuk Savaş'tır.

İç politikada ise, 1945 yazında CHP içindeki hoşnutsuzların partiden ayrılarak ayrı bir parti kurmalarına doğru bir gidiş başlamıştır. CHP içindeki muhalefetin üstünde durduğu dönemin özgürlükler, kalkınma, demokrasi, halkın ekonomik iyileşmesi gibi önemli sosyal sorunlar basında da tartışılmaktadır. Böylece 1945 yazında *Vatan* ve *Tan* gazeteleri etrafında ortak bir muhalefet cephesi kurulur. Liberal ve solcu siyasetçi ve aydınların kurmayı düşündüğü Demokrat Parti (DP) için bir yayın organı gereklidir. *Görüşler* dergisi bu ortamda doğar, ancak büyük tepki çeker ve 2. sayısının yayımını göremez[78]. 3 Aralık 1945'te *Tanin*'de başyazar olan Hüseyin Cahit Yalçın, köşesinde Namık Kemal'a ait "Kalkın Ey Ehli Vatan!" dizesinin başlığını oluşturduğu bir yazı yayınlar[79] ve Sabahattin Ali'nin *Yeni Dünya* ile *Görüşler*'i hedef gösterir. 4 Aralık 1945 günü esas olarak CHP'nin örgütlediği büyük bir kalabalık *Tan*, *La Turquie* ve *Yeni Dünya* matbaalarıyla "Berrak" ve ABC" kitapevlerini basar; her yeri yakar, yıkar, parçalar ve buralarda büyük tahribat yaparak, onları bir daha çalışmaz hale koyar[80]. Tan Olayları'nın, *Yurt ve Dünya* dergisinden başlayıp, 1948 DTCF Tasfiyeleri'ne giden yolu itinayla döşeyen yönetici ve egemen sınıfların, bu yolda kullandıkları önemli nirengi taşlarından biri olduğunu söylemek mümkündür.

Yine savaşın hemen sonrasında Batı'da gelişip Türkiye'yi de hızla etkisi altına alan anti-komünist ortamın, Berkesler ve arkadaş çevresi üzerine bir kâbus gibi çöktüğü görülür[81]. Nitekim Maarif Vekâleti'ne bağlı bir fakültedeki üç-dört

78 Dergiye ilişkin 29 Kasım 1945 günkü *Cumhuriyet*'te çıkan ilanda, derginin yazarları arasında Celâl Bayar, Tevfik Rüştü Aras, Fuad Köprülü, Cami Baykurt, Zekeriya Sertel, Mehmet Ali Aybar, Sabahattin Ali, Niyazi Berkes, Behice Boran, Esad Adil Müstecablıoğlu'nun sayıldığı görülmektedir. Bkz. *Cumhuriyet*, "Türkiyenin ilk siyasi mecmuası Görüşler... Cumartesi çıkıyor", 29 Kasım 1945, s.3. 1 Aralık 1945 günü yayımlanan ve hayli tutulduğu için ikinci baskısı da yapılan derginin kapağında, aralanan perdede "Suistimal-İhtikâr-Faşizm" kavramlarını simgeleyen üç kişinin karikatürü yer almaktadır. Derginin kapağında Celâl Bayar, Tevfik Rüştü Aras, Fuat Köprülü, Adnan Menderes ve Zekeriya Sertel'in fotoğrafları yayınlanmıştır. Dergiye yazı vaat edenler arasında, Niyazi Berkes ile Mediha Esenel (Berkes)'in de isimleri göze çarpmaktadır. Bkz. Uğur Mumcu, *40'ların Cadı Kazanı*, 13.bsk., Tekin Yayınevi, İstanbul, 1994b, ss.186-188.

79 Hüseyin Cahit Yalçın, "Kalkın Ey Ehli Vatan! (Bir vatan cephesine lüzum vardır)", *Tanin*, 3 Aralık 1945, s.1.

80 Mete Çetik, *Üniversitede Cadı Avı: 1948 DTCF Tasfiyesi ve P.N. Boratav'ın Müdafaası*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2008, s.31.

81 Tek parti rejiminin sonlarına doğru, sosyalistler, komünistler ya da kızıllar, adeta "katillerden bile daha tehlikeli" görülecektir. Bu konudaki histeri, korku, paranoya yüklü gelişmeler öyle bir raddeye varacaktır ki, Mart 1950'de TBMM'de, katillerin bir kişiye,

hocanın adının gençliğin kükrediği bir derginin kapağında görünmesi[82], Bakan Hasan-Âli Yücel'i ürkütmüştür[83]. Bu yüzden, Tan Olayları'ndan bir-iki gün sonra Mediha Esenel (Berkes), eşi Niyazi Berkes, Boran ve Boratav Vekâlet'e çağrılır ve bir imtihan sınıfı biçiminde düzenlenmiş bir odada, her birinin başında bir bakanlık müfettişi olmak üzere, birbirlerinden uzak masalarda önlerine konan sorgu kâğıtlarını doldurmaları istenir. Ancak müfettişler heyetinin, DTCF'li dört akademisyenin yazdığı utandırıcı ve "kalay yüklü" yanıtlar karşısında, adeta *eğile büküle* yazdıkları raporlarda bir ödev suçu görmedikleri anlamı çıkmış olsa da, Bakan Yücel, zamanın bakanlık hukuk müşaviri ile anlaşarak, onları bakanlık emrine alma önlemine başvurmaktan çekinmez[84].

Akabinde de *Görüşler* dergisiyle ilgili son gelişmeler çerçevesinde, DTCF'li dört hocanın, durumlarının incelenmesi için Maarif Vekâleti'nin girişimiyle bir soruşturma komitesinin kurulması sağlanır[85]. Bu meyanda Boran,

komünistlerin ise tüm millete karşı suç işledikleri söylenebilecek, komünistlerin aileleriyle birlikte Sovyetler Birliği'ne gönderilmeleri istenebilecektir. Bkz. Saime Göksu ve Edward Timms, *Romantik Komünist: Nâzım Hikmet'in Yaşamı ve Eseri*, Çev. Barış Gümüşbaş, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001, s.265.

82 *Görüşler*'in bir diğer kapatılma nedeninin de, derginin ilk sayısında Boran tarafından Anadolucu akıma -yani Reşat Şemsettin Sirer gibilere- karşı yazılan bir yazının yayımlanmasının yarattığı tepki olduğu söylenebilir. Boran'ın aktarımıyla; "*Görüşler dergisinin birinci sayısı çıkmış ve onda benim Anadol[u]cu akıma ilişkin olarak hazırladığım bir dizi yazının ilki yayımlanmıştı. Bundan ötürü, aynı dergiye yazı yazmayı vaat etmiş olan Pertev Boratav, Niyazi Berkes ve eşi ile birlikte "görülen lüzum üzerine" vekâlet emrine alındım.*" Akt. Uğur Mumcu, *Bir Uzun Yürüyüş*, 12.bsk., Tekin Yayınevi, İstanbul, 1994a, s.39.

83 Bu durum, Yücel gibi bir ilerici-yurtsever bir aydın için hayli tuhaf ve incelenmesi gereken bir durumdur. Keza Yücel'in, DTCF'li hocalara karşı girişeceği tutumlara neyin yol açtığını anlamak güçtür. Zira kendisinin açtığı bu yoldan, kendisinden sonra bakanlığa gelecek Sirer büyük bir hevesle yürüyecek ve hem DTCF'li hocaların Türkiye'deki akademik kariyerlerini hem de Köy Enstitüleri'ni bitirecektir. Yücel, belki dönemin siyasi şartlarının ve Milli Şef İnönü'nün baskılarının ya da belki de Sayılgan'ın belirttiği şu türlü bir karalama propagandasının etkisinde kalmıştır; "*İkinci Dünya Savaşının son yıllarında ise, bilhassa Ankara'da geniş bir faaliyet alanı bulan komünizm, Nazım Hikmet'in faaliyetini ikinci plana attı. Nazım Hikmet'e gelene kadar komünizm Rus İhtilâlinin propaganda gücünden faydalanan bir moskof davranışı idi. Haliyle taraftar bulamadı. Nazım Hikmet de şiir san'atının sihirli gücüyle genişçe bir sempatizan grubu topladı. Fakat asıl teşkilâtlanma ve tehlikeli yayılma Ankara Üniversitesindeki bazı profesörlerin davranışları ile belirdi. Nazım Hikmet komünizmi, duygu ve heyecandan öte gitmiyordu. Nazım Hikmet'e gelene kadarki ise, antipatik moskof maskesini bir türlü atamamıştı. Ankara Üniversitesindeki bir kısım hocaların reorganizasyonu ile işin mahiyeti değişti. Komünizm bu sefer ilim cüppesini giyerek, Üniversite kürsüsünden sesini duyurmaya başlamıştı. Okurlarım, Dil-Tarih Coğrafya Fakültesindeki komünist Hocaların faaliyetinden söz açtığımı farketmişlerdir. Bu kimseler önem sırasına göre şunlardı: Muzaffer Şerif Başoğlu, Behice Boran, Pertev Naili Boratav Niyazi Berkes, Mediha Berkes.*" Aclan Sayılgan, *İnkâr Fırtınası*, Ülke Yayınları, İstanbul, 1962, s.33.

84 Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, Ruşen Sezer (Yay.Haz.), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, ss.356-357.

85 Yine dönemin "komünist" ve "solcu" olarak bilinen diğer bazı MEB mensupları da Bakanlık emrine alınmaya başlanır. Örneğin basında, yazar-eğitimci Sabahattin Ali'nin Milli Eğitim Bakanlığı emrine alındığı haberleri görülür. Bkz. *Akşam*, "Sabahaddin Âli Bakanlık emrine alındı", 12 Aralık 1945, s.2. Birkaç gün sonra da, Bakanlık emrine alınanlara, Atatürk Lisesi Felsefe öğretmeni Adnan Cemgil ve İzmir'de ortaokul öğretmeni ve *Yurt ve Dünya* yazarı Kemal Bilbaşar da eklenir; "*Ankara 15- Sabahaddin Âli ve Mehmet Ali Aybar'dan sonra Ankara Edebiyat fakültesi doçentlerinden Behice Boran ve Pertev Naili Boratav da Milli Eğitim Bakanlığınca*

Boratav ve Berkesler, Maarif Vekâleti Müdürler Encümeni'nin (Komisyonu'nun) 15 Aralık 1945 tarihli ve 132 sayılı kararı[86] ve Bakan Yücel'in aynı tarihli onayı ile "görülen lüzum üzerine"[87] Bakanlık emrine alınır[88] ve haklarında derhal bir soruşturma açılır.

Bunun üzerine, Bakanlık emrine alınma kararının iptali için Danıştay'da dava açan Esenel (Berkes) ve diğer DTCF'li öğretim üyeleri, Nisan 1946 ayı sonlarına kadar Fakültelerinden uzak kalırlar. Sonuçta, davaya bakan Danıştay 5. Dairesi, işleme esas suçun gerçekleşmediğini ve gerçekleşmesi durumunda da bunun cezasının memuriyetten çıkarılmak olduğunu belirterek, dört

Bakanlık emrine alınmışlardır." *Akşam*, "İki doçent Bakanlık emrine alındı", 16 Aralık 1945a, s.2. Ayrıca aynı günkü gazetedeki habere göre, akademisyenlerin siyasi içerikli yazılar yazmaları da yasaklanmıştır. Bkz. *Akşam*, "Profesör ve öğretmenler: Siyasî mahiyette yazılar yazamıyacaklar", 16 Aralık 1945b, s.2.

86 A.Ü. DTCF Personel Arşivi, Mediha Berkes Kişisel Dosyası (Dosya No: 144), Evrak No: 54; "*MÜDÜRLER ENCÜMENİ, Sayı: I32, Toplanış tarihi: I4/XII/I945, Tasdik tarihi: I5/XII/ I945, Özet: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Doçentlerinden Pertev Boratav, Behice Boran, Niyazi Berkes ve İlmî Yardımcı Mediha Berkes'in Bakanlık emrine alınmaları Hk., "Yüksek öğretim Umum Müdürlüğünün Encümenimize havale buyrulan I4/XII/I1945 tarih ve 4/6I4I sayılı yazı okundu ve gereği düşünüldü: Görülen lüzum üzerine Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Halk Edebiyatı Doçenti Pertev N. Boratav Sosyoloji Doçentleri Behice S. Boran ve Niyazi Berkes'le Felsefe Enstitüsü İlmî Yardımcılarından Mediha Berkes'in Bakanlık emrine alınmaları hususunun Bakanlık Yüksek Makamının tavsibine [tasvibine] arzına karar verildi." Kabul, I5/XII/I945, M.EĞ.Bakanı, Yücel*"

87 A.Ü. DTCF Personel Arşivi, Mediha Berkes Kişisel Dosyası (Dosya No: 144), Evrak No: 61. TC Millî Eğitim Bakanlığı Zatişleri Müdürlüğü'nün Sayı: 30/1 27739 ve 15 Aralık 1945 tarihli yazısı; "*Ankara Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dekanlığına, Fakülteniz Halk Edebiyatı Doçenti Pertev N.Boratav, Sosyoloji Doçenti Behice S.Boran ve Niyazi Berkes'le Felsefe Enstitüsü İlmî Yardımcılarından Mediha Berkes görülen lüzum üzerine Bakanlık emrine alınmışlardır. Tabliğiyle ayrıldıkları tarihlerin bildirilmesinin rica eder, saygılarımı sunarım. Zatişleri Müdürü İ.Erkal*"

88 A.Ü. DTCF Personel Arşivi, Mediha Berkes Kişisel Dosyası (Dosya No: 144), Evrak No: 59, 60. DTCF Dekanlığı, bahse konu kararın dört öğretim üyesine 16 Aralık 1945 günü tebliğ edildiğini ve görevlerinden de 17 Aralık 1945'te ayrıldıklarını, MEB Zat İşleri Müdürlüğü'ne yazdığı 18 Aralık 1945 tarihli yazıda bildirir. Nitekim Dekanlığın Millî Eğitim Bakanlığı Zatişleri Müdürlüğüne gönderdiği 18 K.Evvel 1945 tarih ve 2262 sayılı yazısı şöyledir; "*Millî Eğitim Bakanlığı Zatişleri Müdürlüğüne, 15/XII/1945 tarih ve 30/1-27739 sayılı yazıları karşılığıdır: Fakültemiz Halk Edebiyatı Doçenti Pertev N.Boratav, Sosyoloji Doçenti Behice S.Boran ve Niyazi Berkesle Felsefe Enstitüsü İlmî Yardımcılarından Mediha Berkes'in görülen lüzum üzerine Bakanlık emrine alındıklarının 16/XII/1945 tarihinde tebliğ edildiğini, Fakültemizdeki görevlerinden 17/XII/1945 Pazartesi gününden itibaren ayrılmış olduklarını saygılarımla arzederim. Dekan*" Bu sırada DTCF Dekanı Enver Ziya Karal'dır; "*İlim adamının mesuliyetlerinden biri ilmî hakikat uğruna, diğeri ilmini insanlık hizmetinde harcıyacak şekilde çalışmak ve bunun için mücadele etmektir. Bu iki büyük mesuliyetin bekçileri ve önderleri dünyanın her yerinde ilim hayatının başında bulunan kimselerdir. İlim hayatında asıl rolü olan, gerek genç ilim adamlarının yetiştirilmesinde ve gerek üniversitenin bugünkü durumunda birinci derecede nüfuzlu olan Rektörler, Dekanlar, Ordinaryüs profesörler ve profesörler hayat durumları bakımından hayli avantajlı bir mevkide bulunuyorlar. Bunların içinde, hocalıktan çekildiği takdirde eğer gerçek bir ilim veya teknik sahibi ise, zarurette kalacak bir kişi bile yoktur. Öyle olduğu halde, ilim ve fikir hayatımızın dümencisi yerinde bulunan kimselerin ilim, fikir, içtihat hürriyetini memleketimizde gerçekleştirmek hususunda herhangi bir mücadeleleri görülmüş müdür? Şüphesiz ki, saygı ile anılacak istisnalar bulunmuştur. Fakat zaten asıl üzerinde durulacak nokta böyle bir mücadelenin istisna halinde kalmaması meselesi değil midir?*" Niyazi Berkes, "Nissen'in Makaleleri Münasebetiyle: 1/İtham Ediliyoruz", *Tan*, 7 Ağustos 1945, ss.3-4.

akademisyen için de[89] ilgili işlemleri iptal eder[90] ve hepsi kürsülerine geri dönerler. Ancak bu geri dönüş sonrası fakültede yaşanacak sıkıntılı ortamın[91], Mediha Esenel (Berkes)'in DTCF'deki öğretim görevinden istifasına neden olacak bir süreci şekillendirdiğini söylemek mümkündür. Zira Esenel (Berkes), bu bakanlık emrine alınma olayı ertesinde kürsüsüne ancak dört buçuk ay sonra dönebilse de, artık o, dönemin kamuoyunun tanımaya başladığı "solcu hocalar"dan biridir.

Bu arada, 1946'da, hem iktidardaki CHP hem de yeni kurulmuş olan muhalefet partisi DP için asıl amacın ABD ile sağlam bir "diyalog" kurmak olduğu söylenebilir. Her ikisi için de bu, hem toplum hem de ABD gözünde kendi konumunu sağlamlaştırmak amacına hizmet etmektedir. Ancak Milli Şef İnönü, iktidardaki CHP'nin bu vesileyle ABD diyalog ve yardımını sağlamasını, bu yolla da DP'yi *ekarte* edebilmesini temin maksadıyla siyasî bir planı uygulamaya koyar ve şaşırtıcı bir şekilde anti-liberal, eski-tüfek Recep Peker'i Başvekil yapar. Bu, Saraçoğlu'nun siyaset sahnesinde kurban edilişidir. 7 Ağustos 1946'da kabineyi kurma görevini alan Peker de, İnönü'nün onayıyla, koyu bir faşist çekirdekle kabinesini kurar; DTCF hocalarının tasfiyesinde ilk başrolü oynayacak olan eski emniyetçi Şükrü Sökmensüer'i İçişleri Bakanı, Reşat Şemsettin Sirer'i de MEB yaparak...[92] Bu durum, Hasan-Âli Yücel'in açıkça tasfiyesi ve siyaseten kurban edilişidir; aynı zamanda erken Cumhuriyet dönemi eğitim ve kültür politikalarının da terk edilmesidir.

Bu kabine, tuhaf ve kendinden hiç beklenmeyecek bir şekilde, Türkiye'de böylesi hassas bir dönemde sosyalist parti kurulmasına izin verir. Aslında bu

89 A.Ü. DTCF Personel Arşivi, Mediha Berkes Kişisel Dosyası (Dosya No: 144), Evrak No: 46, 47, 48. Bu belgeler, Mediha Esenel (Berkes)'in davası için T.C. Danıştay 5. Daire (Esas No: 45/2382 ve Karar No: 46/724 ve 26/4/1946 tarihli Kararı'dır. Ayrıca Danıştay 5. Dairesi'nin karara esas yargısında, *Görüşler*'de yazmanın veya yazmayı vaat etmenin bakanlık emrine alınışın bir gerekçesi olamayacağına hükmettiği göz önünde tutulduğunda, MEB'in bakanlık emrine alma kararının siyasî olduğu kolayca anlaşılabilir.

90 "*Danıştay, A.Ü. DTCF Fakültesi doçentlerinden Pertev Boratav, Niyazi Berkes, Behice Boran, Mediha Berkes'in 15 Aralıkta Milli Eğitim Bakanlığı'nın emrine alınmaları kararını iptal etti.*" *Cumhuriyet*, "Bakanlık emrine alınan doçentler", 4 Mayıs 1946, s.1. Dört DTCF'li hoca, yargı önünde -şimdilik- aklanmışlardır; ancak ilerici-yurtsever öğretim üyelerinin, ırkçı-Turancı ve Anadolucular'ın elindeki yazgıları değişmeyecektir.

91 Keza artık onlar, DTCF'nin deyim yerindeyse mimli "komünist hocalar"ıdır. Ünleri, 1946'da okula yeni kayıt olan öğrencilere bile hemen yayılacaktır. Vecihi Timuroğlu, DTCF'deki ilk günlerini anarken; "*1946 yılında Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'ne geldiğimizde, Behice Boran, Pertev Naili Boratav, Niyazi Berkes, Mediha Berkes, Nusret Hızır gibi hocalar üzerine dikkatimizi çekmişlerdi. Daha kayıt bürosundayken kulağımızı bükenler oldu.*" demiştir. Akt. Mehmed Kemal, "Öykü Böyledir…", *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1996, s.12.

92 Esenel'in [Berkes]'in aktarımıyla; "*Sıkı çalışmalarımız arasında bizler gidişatı, işin tehlikeli mecralara doğru nasıl hızla ilerlediğini algılayıncaya kadar epeyce zaman geçti. Milli Eğitim Bakanlığı'nın yüksek kademelerine yerleşenlerin ilk hedefi, Hasan-Âli Yücel'i düşürmekti. Bu grubun temsilcisi, Sivas milletvekili Reşat Şemsettin Sirer'di. Yücel'i ortadan kaldırdıktan sonra, Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'ndeki solcu profesörleri atmak, büyük emeklerle kurulmakta olan ve de bütün köylerin eğitim problemini çözebileceği apaçık görülen köy enstitülerini ortadan kaldırmak hiç de zor olmayacaktı.*" *A.g.e.*, ss.261-262.

İnönü'nün bir taktiğidir. Zira Amerikan uyduculuğuna tam entegrasyon için, yalnızca dış kızıl tehlike yetmemektedir. Bir de, içte "kızıl tehlike" olduğunun başı biraz gösterilmelidir ki, "ihmal edilirse Yunanistan'da olduğu gibi Türkiye'de de bir komünizm kasırgası kopabilir" korkusu verilebilsin… Dolayısıyla yeni düzen, kendi eliyle kendi "iç tehlike"sini yaratmalıdır. Yarım yüzyıl "tehlike hastalığı" oynayan bir düzen için bunu yapmak güç bir şey olmayacaktır. İlk iş olarak, *sentetik* sosyalist partilere olanak sağlanmalı; Amerika'lılara kilidin Yunanistan'da değil, Türkiye'de olduğu gösterilmelidir[93]. Böylece, hem çok partili yaşamın başlayışı hem de Sosyalist partilere çıkan bu izin çerçevesinde, 14 Mayıs 1946'da Esat Adil Müstecaplıoğlu'nca kurulan Türkiye Sosyalist Partisi ve 19 Haziran 1946'da Dr. Şefik Hüsnü Deymer tarafından kurulan Türkiye Sosyalist Emekçi ve Köylü Partisi ile asıl istenen tehlike çanı çalınabilecek aşamaya gelmiştir. Neticede her iki parti de 16 Aralık 1946'da kapatılır[94]. Sosyalist görüşlü bu iki partiden[95] Şefik Hüsnü'nünkinin kısa ve uzun vadeli programları, hem dönemin sıkıyönetimlerinin tüylerini yeterince ürpertecek hem de zamanı geldiğinde de Peker hükümetinin İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in Meclis kürsüsüne çıkıp, ülkede muazzam ve korkunç seviyelere ulaşmış komünist bir ağın her yanı sardığını anlatan bir demeç vermesini sağlayacak malzemeyi bol bol verir[96].

1946'ların sonları, Türkiye'deki gerek iktidardaki CHP, gerekse muhalefetteki DP için ABD'ye şirin gözükme ve olabildiğince ABD'nin gözüne girerek, içteki iktidar savaşlarında nihai hedefe ulaşabilmeyi sağlama dönemidir. Aksi halde bu öğretim üyeleri, ne CHP-DP arasındaki çekişmelerde gündeme gelir ne de ikisinin de ortak hedefi haline gelirdi[97]. Bundan ötürü, siyasal alana ilave olarak, entelektüel alanda da "günah keçileri" bulunmuştur ve bunlar bir şekilde ortak düşman olarak ilan edilmeli ve yok edilmelidirler. Dolayısıyla DTCF hocalarının -kaçınılmaz bir şekilde- kürsülerinden tasfiyelerine kadar

93 Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, Ruşen Sezer (Yay.Haz.), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, ss.365-366.

94 Bu partilerle birlikte, onları destekleyen *Sendika*, *Ses*, *Nor-Or*, *Gün*, *Yığın* ve *Dost* adlı gazete ve dergiler ve ayrıca İstanbul İşçi Sendikaları Birliği ve İstanbul İşçi Kulübü de kapatılmıştır. Ayrıntı için bkz. Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, ss.264-265.

95 Çok partili düzene geçilmiş, ancak solun bir siyasal parti olarak örgütlenmesinin önü kesilmiş, Toprak Reformu da rafa kaldırılmaktadır. Köy Enstitüleri artık zararlı kuruluşlardır ve vatan topraklarının Amerika'lılara geniş bir pazar olarak sunulmasının tüm yolları sağlanmış ve açılmıştır. Bkz. Çetin Yetkin, *Karşıdevrim: 1945-1950*, 8.bsk., Kilit Yayınları, Ankara, 2011, s.268.

96 Niyazi Berkes, *Unutulan Yıllar*, Ruşen Sezer (Yay.Haz.), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.368.

97 Yetkin'in de vurguladığı gibi, bu dönemde; "*…üniversitede cadı kazanı, kaynatılmakta gecikmeyecektir. Bu kazan, yalnız iktidar tarafından değil, aynı zamanda D.P. tarafından da birlikte kaynatılmış bulunuyor. Kedi-köpek gibi didişen C.H.P. ve D.P.; konu bilim ve düşünce özgürlüğü olunca sarmaş dolaş oluvermişlerdir. Hele, üniversitenin çoğu öğretim üyeleri, yasanın kendilerine tanıdığı özerkliğe sahip çıkmak şöyle dursun, üniversitede cadı avına çıkmış olanlarla işbirliği içinde olmuşlardır.*" Çetin Yetkin, *Karşıdevrim: 1945-1950*, 8.bsk., Kilit Yayınları, Ankara, 2011, s.515.

gidecek süreç ve sonrasındaki gelişmeler, TBMM'de 29 Ocak 1947'de verilen danışıklı bir soruya karşı dönemin İçişleri Bakanı Sökmensüer'in yaptığı *haması* bir konuşmayla başlar[98].

Bu sırada Mediha Esenel (Berkes), belki de kadınlara has bir hissiyat ve önseziden aldığı işarla, kendileri için artık işlerin pek hayırlı gitmeyeceğini DTCF'li hocalar arasında ilk sezenlerden biridir[99]. Bu yüzden de, muhtemel akıbetlerine dair farkındalığın verdiği iç-huzursuzluğuna, bir de o günlerde bir bebek beklemesi de eklenince, Esenel (Berkes) yakınlarıyla görüşerek aldığı karar doğrultusunda, DTCF'deki görevinden 7 Ocak 1947 tarihinde istifa eder[100]. Ancak ilginç bir şekilde, tüm bu gelişmelere karşın Esenel (Berkes), bazı DTCF'li hocalarla birlikte ve kendi imtiyaz sahipliğinde *24 Saat* adlı günlük siyasî bir gazeteyi 22 Şubat 1947'de yayınlar. Aslında Esenel (Berkes)'in kendisinin de farkında olduğu böylesi hassas bir dönemde bu tür bir yayın faaliyetine kalkışması, başta intihar gibi görünebilir; ancak bu girişimde istifayla gelen para kazanma zorunluluğu, daha özgürce yazı yazabilme olanağı gibi saiklerin etkili olduğu akla gelmektedir. Yine sağcı kesimlerin tepkisini çekecek şekilde, 26 Şubat'ta yazı işlerini Adnan Cemgil devralır[101].

Yine tam bu sırada, sürece bir mektup-dilekçe eklenir. DTCF'li sağcı gençler tarafından kaleme alınıp, 1 Mart 1947 günü Başbakanlık ile İçişleri ve Milli Eğitim Bakanlıklarına elden sunulan ve aynı gün, Kemal Zeki Gençosman'ın yönetiminde çıkan ve sermayesi CHP'ce sağlanan *Bayrak* gazetesinde de yayımlanan 67 imzalı bu dilekçede, özetle *Yurt ve Dünya* ile *Adımlar* gibi iki "kızıl" derginin yayıncıları olan ve halen görevlerinin başında olan Berkes, Boran ve Boratav'ın hocalık faaliyetlerine son verilmesi, *Yurt ve Dünya* dergilerinin kütüphanelerden kaldırılması talep edilmektedir[102]. Buna cevabi karşılık, 5 Mart 1947'de ve Rektörlük, dekanlık ve çeşitli gazetelere

98 Bu konuşmanın ayrıntısı için bkz. *TBMM Tutanak Dergisi*, Devre: VIII, Cilt: 4, Toplantı: 1, (29.01.1947), ss. 66-76.

99 Keza; "*Gericilerin başı Reşat Şemsettin Sirer, Hasan-Âli Yücel'i maarif vekilliğinden düşürüp kendisi onun yerine geçince kolları sıvadı. Fakülteye saldığı casuslarının yardımıyla solcu öğretim üyeleri aleyhinde deliller devşirmeye başladı… Sirer, bir yandan "fesat ocakları" adını verdiği köy enstitülerini tasfiye ederken öte yandan solcu profesörlerin defterini dürmeye çalışıyordu. Doğrusunu söylemek gerekirse, İstanbul Üniversitesi'nde de bir hayli ileri düşünceli öğretim görevlisi vardı ama vekilin gücü onlara kadar erişemiyordu*." Esenel [Berkes], *a.g.e.*, ss.262-263.

100 Mediha Berkes, DTCF Dekanlığına verdiği 7 Ocak 1947 tarihli dilekçesiyle, kendisine kurumunda gelişme ve yükselme imkânı verilmediğini söyleyip DTCF'deki görevinden istifa eder. Bu istifa 13.II.1947 tarih ve 31-114/178 sayılı Rektörlük kararıyla kabul edilmiştir. Ayrıntı için bkz. A.Ü. DTCF Personel Arşivi, Mediha Berkes Kişisel Dosyası (Dosya No: 144), Evrak No: 24 ve 31.

101 Çetik, *a.g.e.*, s.36. Ancak bizim tespitimize göre, Adnan Cemgil, *24 Saat* gazetesinin yazı işleri sorumluluğunu 25 Şubat 1947'de 4. sayıdan itibaren almıştır. İmtiyaz sahibi ise yine Mediha Berkes olarak devam etmiştir. Ayrıntı için bkz. (*24 Saat*, 25 Şubat 1947: 3).

102 *Cumhuriyet*, "Okullarda hala kızıl propaganda yapanlar mı var?", 2 Mart 1947, s.1, 3.

de iletildiği halde, sadece *24 Saat*'te[103] yayımlanan[104], 108 sol görüşlü DTCF öğrencisinin imzaladığı bir karşı-dilekçedir. Dilekçe, bu hocaları savunan, kimsenin telkiniyle zehirlenmeyeceklerini söyleyen, ilim hürriyeti ve üniversite özerkliğine saldırıları ve bu arada 67 imzalı dilekçeyi yeren bir içeriktedir[105].

Sökmensüer'in konuşması, ardından da sağ ve sol görüşlü öğrencilerin gazetelerde yayımlanan dilekçeleri havayı iyice gerginleştirmiş ve tansiyon iyice yükselmiş durumdadır. Tesadüf eseri, DTCF'li solcu öğrencilerin mektubunun yayımlandığı 5 Mart 1947 günü Boratav'ın fakültede halka açık konferanslar serisinden bir konferansı vardır. Olay çıkarmak için tetikte bekleyen ve bunu fırsat bilen, özellikle çoğu okul dışından sağcı kalabalıklar, konferans salonunu doldurmuştur ve Boratav'ı darp etmek niyetindedirler. Boratav ve fakülte idaresi olayı haber alır ve Boratav, Rektör Şevket Aziz Kansu'nun girişimiyle konferansa çıkmaz[106].

Bunun üzerine, ertesi gün 6 Mart 1947'de sağcı öğrenciler aynı salonda toplanırlar ve Rektörlükten taleplerini sıralarlar[107]. Önce Emniyet Siyasi Şb. Şefi Ekrem kürsüye çıkarak, "*Bu asil heyecanı takdir ettim, eğer miting yaparsanız müdahale edeceğim*" der ve sonra Rektör Şevket Aziz Kansu kürsüye gelip, yatıştırıcı konuşmalar yapar. Bin kişiye yaklaşan topluluk, İstiklal Marşı'nı okur ve Ulus'a doğru yürüyüşe çıkar. Yolda, bayilerden ellerine geçirdikleri *Makro Paşa* ve *24 Saat* nüshalarını yırtarlar[108]; zabıta, *24 Saat*'in basıldığı matbaaya yürümelerini engeller[109]. Bu nümayiş ve baskınlarda, "*Türk milletinin en büyük düşmanı komünizmdir. Onu nerede bulursak ezeceğiz.*" şeklinde and içen milliyetçi

103 "*Adnan Cemgil, öğretmenlikten ayrıldıktan sonra, 22 Şubat 1947 Cumartesi günü yayınlanmaya başlayan "24 Saat" isimli gazetede çalışmaya başlar. Gazetenin imtiyaz sahibi Niyazi Berkes'in hanımı Mediha Berkes'dir. Gazetenin yazı işlerini fiilen idare edense Adnan Cemgil'dir. Günlük olarak yayınlanmaya başlayan "24 Saat" isimli gazete ancak 13 sayı yayınlanabilir.*" Turhan Feyizoğlu, *Sinan: Nurhak Dağları'ndan Sonsuzluğa*, Ozan Yayıncılık, İstanbul, 2000, s.34. Anılan gazetenin yalnızca 13 sayı çıkabilmesinin bir nedeni, 6 Mart 1947 gösterilerinde *24 Saat*'in bayilerdeki nüshalarının sağcı kalabalıklarca toplanıp yakılması üzerine, gazeteyi basan ve bu olaylardan ürken Sakarya Basımevi'nin, baskı tesislerinin tahrip edilmesinden korkması ve gazeteyi basmamaya karar vermesidir. Bkz. Karpat, *a.g.e.*, s.452, dipnot 56. Nitekim olanlardan Berkesler de, Adnan Cemgil de ürkmüştür ve muhtemelen gazetenin basılması için başka bir basımevine teklif götürecek istek ve cesareti kendilerinde bulamamış olmalılar...

104 *24 Saat*, "Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya öğrencilerinin gazetemize gönderdiği mektup", 5 Mart 1947, S.12, s.1, 4.

105 Çetik, *a.g.e.*, s.37.

106 Atılgan, *a.g.e.*, s.92.

107 Alpay Kabacalı, *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1992, s.112.

108 *Vatan*'daki gösteri haberi, büyük punto harflerle, ilk sayfanın yarısını kapsayacak genişlikte verilir; "*Dil, Tarih Fakültesinde toplanan gençler, Ulus meydanına gelerek "Kahrolsun kızıllar, kahrolsun Komünistler" diye bağırdılar ve Markopaşa, 24 Saat gazeteleri parçalanarak ayaklar altında çiğnendi.*" *Vatan*, "Ankarada yüksek tahsil gençliğinin heyecanı: Dün, solcular aleyhine bir nümayiş yapıldı", 7 Mart 1947, s.1, 4.

109 Ayrıntı için bkz. *Cumhuriyet*, "Ankara gençliğinin kızıl propagandayı protestosu", 7 Mart 1947, s.1, 3; *Akşam*, "Ankara Üniversite talebesinin nümayişi", 7 Mart 1947, s.1, 2.

gençler[110] ve göstericiler için -bugüne de sarkan resmi bir doğallık sonucu- hiçbir soruşturma açılmaz[111].

Ankara Üniversitesi Senatosu, bu olayları görüşmek üzere 6 Mart 1947 günü toplanır. Olayları çıkaranlar için açılması gereken soruşturma, yalnızca ve inanılmaz bir şekilde, esas suçsuz ve mağdur durumda olan DTCF'li Niyazi Berkes, Boran ve Boratav için açılacaktır. DTCF'li üç öğretim üyesine Mart 1947 sonrası açılan çeşitli soruşturmalar, davalar, mahkemeler, onların DTCF'den tasfiye süreçlerindeki son perdedir. Ve perde 1950 yılında kapanacak; her üç hoca de bir daha DTCF'ye veya herhangi bir Türk üniversitesine dönemeyecek şekilde akademik hayattan tasfiye edilmiş olacaklardır. Niyazi Berkes, 1952 yılında Kanada Mc Gill Üniversitesi'nden aldığı davete uyarak bu ülkeye gidecek ve bir daha Türkiye'ye dönmeyecektir. Niyazi-Mediha (Esenel) Berkes çifti ise, 1948'deki DTCF olaylarından sonra, 1952 yılında Niyazi Berkes'in Kanada'ya yalnız gitmesi sonrasında, 1954 yılında boşanacaklardır[112].

1954 sonrasında ise, Mediha Esenel (Berkes)'in yaşamını, hayli zorlu maddi ve manevi koşulların şekillendirdiği görülmektedir. Nitekim Türk düşünce hayatında entelektüel ve akademisyenlerin, fikir ve söz hürriyeti bağlamında maruz kaldıkları sıkıntılı süreçler, her ne kadar sözlü veya yazılı anlatıma birçok kez dökülmüş olsa da, belki de çoğu zaman yalnızca yaşanmışlıklarıyla anlaşılabileceklerdir. Ancak yine de Türk düşünce ve siyasî hayatında bu tür sıkıntılı bir süreci tecrübe etmiş Mediha Esenel (Berkes)'in[113] şu ifadeleri, o yaşanmışlıklar bağlamında oldukça manidar hususlara işaret etmektedir; "*Solcu profesörler davası nedeni ile üniversiteden uzaklaştırılmamızdan sonra on yıl maddi sıkıntılar içinde geçti. Ailemi iyi kötü geçindirebilmek için on yıl iş peşinde koştum. Çok bunaldım. "komünist" damgası canıma okudu. Oysa ben "sosyalist" idim… On yıl boyunca toplum dışına itilişim, ülkemin benim hizmetime ihtiyaç duymayışı, bana çok zor geldi. O kırgınlığı bir daha üstümden atamadım.*"

110 Gökhan Atılgan, "Sosyalist Milliyetçilik Söylemi (Türkiye, 1961-1968): Temeller, Ayrılıklar", *A.Ü. SBF Dergisi*, C.64, S.3, Ankara, 2009, s.8.

111 Muammer Taylak, *Saltanat, II. Meşrutiyet ve I. Cumhuriyet'te Öğrenci Hareketleri*, Başnur Matbaası, Ankara, 1969, ss.194-195. Yine ilginç bir rastlantı olarak, 8 Mart 1947 günkü *Cumhuriyet* gazetesinde ilk sayfada iri puntolarla yer alan bir haber başlığı da "*Amerikanın Türkiye ve Yunanistana yardımı*" şeklindedir. Bkz. *Cumhuriyet*, "Amerikanın Türkiye ve Yunanistana yardımı", 8 Mart 1947, s.1, 3. Yine aynı günkü *Akşam*'da da, "*Yunanistana ve Türkiyeye Yapılacak Yardım*" başlıklı ana haber ile alt başlığındaki "*Beyaz sarayda Truman'ın başkanlığında mühim bir toplantı yapıldı*" haberi birinci sayfadan verilmektedir. Bkz. *Akşam*, "Yunanistana ve Türkiyeye Yapılacak Yardım", 8 Mart 1947, s.1, 2.

112 Şakir Dinçşahin, *A Study on Turkish Modernization and Kemalism: The Life, Times and Thoughts of Niyazi Berkes (Türkiye'de Çağdaşlaşma ve Kemalizm Üzerine Bir Çalışma: Niyazi Berkes'in Hayatı, Dönemi ve Düşünceleri)*, Yayınlanmış doktora tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010, s.163, dipnot 441.

113 *A.g.e.*, ss.273, 275.

Sonuç

Çalışmada ortaya konulmaya çalışıldığı şekilde, Mediha Esenel (Berkes)'in entelektüel ve akademik yaşamı ile 1948 DTCF Tasfiyeleri arasındaki organik ilişki, Türk düşünce tarihi literatüründe çoğu kez göz ardı edilmiş bir konudur. Bunun temel sebebi, Esenel (Berkes)'in, DTCF'de 1948 tasfiyelerine doğrudan maruz kalan Niyazi Berkes, Pertev Naili Boratav, Behice Boran ve Azra Erhat gibi akademisyenlerden bir yıl önce, kendisine kurum içerisinde yapılan baskılara daha fazla dayanamayıp, öğretim görevinden istifa ederek, akademik tasfiyelerin ve resmi görevlilerin gündeminden çıkmış olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer deyişle Esenel (Berkes), bir yerde kendi kendisini tasfiye etmiş ve bu da, 1948 tasfiyelerinde her türlü hukuksuzluğu deneyen resmi kesimleri, deyim yerindeyse oldukça rahatlatmıştır. Hâlbuki Esenel (Berkes), Atatürk ilke ve devrimlerini tamamen benimsemiş çağdaş bir Cumhuriyet entelektüeli olarak, 1940'lı yılların ilk yarısında devrimlerin neden köye inemediği, neden toplumun daha zemindeki kesimlerine ulaşamadığı gibi önemli sosyolojik sorulara cevap aramaya çalışan, fikri hür, vicdanı hür, idealist bir akademisyen profili çizmiştir. Bu yolda da Esenel (Berkes), makale yazımı, araştırma-inceleme gezileri, çeviriler, gazete yayımı gibi birçok entelektüel faaliyete imza atmış, aksiyoner bir kişiliktir. Ancak bu enerjik entelektüel kişilik, 1940-1945 arası II. Dünya Savaşı yıllarının iç toplumsal yaşamda yarattığı zorlu, gergin, hassas ve dengesiz siyasi koşullar içerisinde, gittikçe ivme kaybetmiştir. Bu dönemde, dış konjonktürden ve bunun yarattığı etkenlerden bir hayli etkilenen Türk siyasî hayatı, yaşadığı dalgalanma, dengesizlik ve kötümserlikleri Esenel (Berkes)'in akademik ve entelektüel yaşamına da yansıtmıştır. Nitekim bunlardan her geçen gün daha da artan olumsuz şekillerde etkilenen Esenel (Berkes), 1940'ların ortalarına değin düşünce ve söz özgürlüğünü -aynı oranda- gittikçe yitirmiştir.

II. Dünya Savaşı sonlandığında ise, dönemin Türk yönetici ve sivil egemen sınıflarının benimsediği "hami arayışlı, uyducu siyasaları", Türk eğitim dünyasında da yansımalarını bulmuştur. Bunun sonucunda da, Esenel (Berkes) ve benzeri bazı sol görüşlü akademisyenler, dönemin üst düzey devlet yöneticilerince benimsenen bu olumsuz siyasaların doğrudan arzulanan ve hatta *aranılan* hedefleri haline gelmiş, hatta getirilmişlerdir. Bu yüzden de, 1940'ların ikinci yarısında, Esenel (Berkes) için akademik ve entelektüel faaliyetlerin sonlandığı, bunlar yerine, deyim yerindeyse adeta bir ölüm-kalım savaşının başladığı görülmüştür. Nihayetinde de, kurum içi ve dışı uygulanan açık veya gizli baskılar, yıldırma politikaları neticesinde, Türk düşünce hayatında bir entelektüelin özgür düşünce ve ifadesine ket vurulmuştur. Önce Esenel (Berkes) istifa ederek, akademik ve entelektüel resmin dışına çıkmış; daha sonrasında resmi makamlarca -nihayetinde TBMM'de- sonuçlandırılan 1948 DTCF tasfiyeleri marifetiyle ise, ABD'nin Truman Doktrini ve Marshall Planı gibi girişimlerle Türkiye, Yunanistan gibi ülkelerde öngördüğü Amerikan uyduculuğunun arzuladığı dönemsel yanıtlar verilmeye, uygun koşullar yerine

getirilmeye çalışılmıştır.

Dolayısıyla 1940'ların, yaşanmışlıklarıyla Türk düşünce ve siyasî hayatında önemli sonuçlar doğurmuş; bu sonuçları günümüz sosyo-politik ortamına da yansıtmış yıllar olduğunu söylemek mümkündür. Zira 1940'lar, Türkiye'de gerek akademik tasfiyelerin rutin hale getirilerek, entelektüel toplumsal kesimlerin düşünce ve ifade özgürlükleri üzerinde baskıcı siyasaların yerleştirildiği, gerekse çoğulcu demokratik bir siyasal yapıya geçerken, anti-demokratik birçok uygulamanın da hayata geçirildiği ve siyasal sisteme yerleştirildiği yıllar olmuştur. Bu yüzden de, 1940'ların, Türk siyasî ve düşünce tarihi açısından çok dikkatle irdelenmesi ve değerlendirilmesi gereken bir on yıl olduğu düşünülmektedir. Zira bu yıllara damgasını vuran temel gelişme II. Dünya Savaşı, bunun ardından oluşan yeni dünya düzeni ve Türkiye'nin bu düzende almaya karar verdiği tutum, pozisyon ve yöndür. II. Dünya Savaşı ertesi yıllar, Türkiye'nin adeta yönünü arayan ülke görüntüsü çizdiği önemli bir dönemdir. Dönemin Türk yönetici ve sivil egemen sınıfları, bu yıllarda benimsedikleri kesin ve iflah olmaz bir hami devlet arayışı sonunda tüm etki ve katkılarıyla kabullendikleri bir Amerikan uyduculuğu yolunda ülke içinde önemli siyasî ve entelektüel tasfiyeler yapmışlardır. Pragmatist yaklaşımlarla benimsenen bu akademik tasfiyeler, Türk demokrasisinin ve düşün dünyasının güdük, korkak ve en önemlisi de kişiliksiz kalmasına yol açmıştır.

Çalışmada ortaya konanlar çerçevesinde ve özellikle Esenel (Berkes)'in akademik yaşam öyküsünden de görüldüğü üzere, Türkiye'de üniversitelerde yaşanan tasfiye süreçlerinin dikkat çekici yönlerini, bunların üniversite dışındaki bazı yönetici ve sivil egemen sınıfların irade ve kararları ile gerçekleşmesi ve üniversitelerin de, öğretim üyelerinin işlerine son verilmesine karşı ciddi dirençler gösterememiş olmaları oluşturduğu tespit edilmiştir. Bu yüzden de, Osmanlı-Türk tarihinde 1909 yılından başlayarak, günümüze değin belli aralıklarla tekrarlanan akademik tasfiyeler sonucu, Türkiye'de ana entelektüel fikir damarlarından birisi olan üniversite yaşamının ağır darbeler aldığını savlamak mümkündür. Bunun sonucunda da, Türkiye'de üniversite özerkliğinin, çağdaş Batı devletlerinde olduğu nitelikte kökleşemediği görülmektedir.

Üniversitelerin, tasfiyeler konusundaki bu tepkisizliği, akademik yazında tasfiyelerle ilgili çalışmaların sınırlılığıyla da paralellik arz etmektedir. Oysaki üniversitelerde özerklik konusuna sahip çıkabilme koşullarından belki de en başta geleninin, üniversiteler tarihini iyi bilmek ve bu tarih bilinciyle yaşanan deneyimlerden ders çıkarabilmek olduğu söylenebilir. Dolayısıyla bu çalışmanın, Türkiye üniversitelerinde yaşanan tasfiye süreçlerine ilişkin bilgi birikimine katkıda bulunabilmek amacıyla, bilgi-iktidar ilişkilerinde önemli bir yer tutan bilim insanları ile siyasal iktidarlar arası ilişki konusunda farkındalık yaratarak, bu olgu üzerinde yeni değerlendirmelere aracı olabileceği düşünülmektedir[114].

114 Halise Karaaslan Şanlı, "Basında ve Mecliste 1948 Tasfiyesine İlişkin Tartışmaların Söylemi", *Kültür ve İletişim*, C.14, S.1, Ankara, 2011, s.108.

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

A.Ü. DTCF Personel Arşivi, Mediha Berkes Kişisel Dosyası (Dosya No: 144).

II. Süreli Yayınlar

24 Saat,

Akşam,

Argos,

A.Ü. DTCF Dergisi,

A.Ü. SBF Dergisi,

Aylık Siyasi İlimler (Mülkiye),

Cumhuriyet,

Cumhuriyet Dergi,

Ekonomi ve Politikada Görüş,

Folklor/Edebiyat Dergisi,

İzmir Kültür Gazetesi,

Kültür ve İletişim,

Milliyet Pazar Eki,

Tan,

Tanin,

Taraf,

Tarih ve Toplum,

TBMM Tutanak Dergisi,

Toplumsal Tarih,

Toplum ve Bilim,

Vatan,

Yön,

Yurt ve Dünya,

III. Kitaplar

AKÇAM, Alper, *Anadolu Rönesansı Esas Duruşta!...*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2009.

AKŞİN, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, 12.bsk, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2011.

ATACAN, Fulya, ERCAN, Fuat, KURTULUŞ, Hatice ve TÜRKAY, Mehmet (Haz.), *"Hayatımda Hiç Arkaya Bakmadım" - Mübeccel B. Kıray'la Söyleşi*, 2. bsk., Bağlam Yayınları, İstanbul, 2002.

ATILGAN, Gökhan, *Behice Boran-Öğretim Üyesi, Siyasetçi, Kuramcı*, 2.bsk., Yordam Kitap, İstanbul, 2009.

BALTACIOĞLU, Tuna, *Yeni Adam Günleri-Yaşantı*, YKY, İstanbul, 1998.

BARUTÇU, Zübeyir, *Tek Parti Döneminde Muhalif Bir Dergi: "Yurt ve Dünya"*, Yayınlanmış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2012.

BERKES, Niyazi, *Bazı Ankara Köyleri Üzerinde Bir Araştırma-Birinci Kitap*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Felsefe Enstitüsü Neşriyatı, Ankara, 1942.

BERKES, Niyazi, *İkiyüz Yıldır Neden Bocalıyoruz?*, 2.bsk., İstanbul Matbaası, İstanbul, 1965.

BERKES, Niyazi, *Unutulan Yıllar*, Ruşen Sezer (Yay.Haz.), İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.

COPPER-COLE, Fay, *Medeniyete Giden Uzun Yol*, Çev. Mediha Berkes, Yurt ve Dünya Kültür Yayınları, Ankara, 1943.

ÇAYKARA, Emine (Söyleşi), *Tarihçilerin Kutbu "Halil İnalcık Kitabı"*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2005.

ÇETİK, Mete, *Üniversitede Cadı Avı: 1948 DTCF Tasfiyesi ve P.N. Boratav'ın Müdafaası*, Dipnot Yayınları, Ankara, 2008.

DARENDELİOĞLU, İlhan, *Türkiye'de Komünist Hareketleri*, 5.bsk., Toker Yayınları, İstanbul, 1979.

DİNÇŞAHİN, Şakir, *A Study on Turkish Modernization and Kemalism: The Life, Times and Thoughts of Niyazi Berkes (Türkiye'de Çağdaşlaşma ve Kemalizm Üzerine Bir Çalışma: Niyazi Berkes'in Hayatı, Dönemi ve Düşünceleri)*, Yayınlanmış doktora tezi, Yeditepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2010.

ERHAT, Azra, *Gülleylâ'ya Anılar (En Hakiki Mürşit)*, Can Yayınları, İstanbul, 2002.

ESENEL [BERKES], Mediha, *Geç Kalmış Kitap (1940'lı Yıllarda Anadolu Köylerinde Araştırmalar ve Yaşadığım Çevreden İzlenimler)*, Sistem Yayıncılık, İstanbul, 1999.

GÖNENÇ, Güney, *Karanlık Zamanların Şarkısı: Ünivesitede 40'lı-50'li Yıllar*, Yeni Umut Yayınları, Ankara, 2011.

GÖKSU, Saime ve TIMMS, Edward, *Romantik Komünist: Nâzım Hikmet'in Yaşamı ve Eseri*, Çev. Barış Gümüşbaş, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001.

HATİBOĞLU, M.Tahir, *Türkiye Üniversite Tarihi*, Yen.2.bsk., Selvi Yayınevi, Ankara, 2000.

HERSEY, John R., *Hürriyet Çanı*, Çev. Mediha Berkes, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1948.

HIRSCH, Ernst E., *Anılarım (Kayzer Dönemi, Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi)*, Çev. Fatma Suphi, 5.bsk., TÜBİTAK Popüler Bilim Kitapları, Ankara, 2000.

KABACALI, Alpay, *Türkiye'de Gençlik Hareketleri*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1992.

KARPAT, Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010.

KAYALI, Kurtuluş, *Türk Kültür Dünyasından Portreler*, 2.bsk., İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

KURDAKUL, Şükran, *Cezaevinden Babıali'ye Babıali'den TİP'e Anılar*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2003.

MUMCU, Uğur, *Bir Uzun Yürüyüş*, 12.bsk., Tekin Yayınevi, İstanbul, 1994a.

MUMCU, Uğur, *40'ların Cadı Kazanı*, 13.bsk., Tekin Yayınevi, İstanbul, 1994b.

SAYILGAN, Aclan, *İnkâr Fırtınası*, Ülke Yayınları, İstanbul, 1962.

SÖNMEZ, Sevengül (Haz.), *A'dan Z'ye Sabahattin Ali*, YKY, İstanbul, 2009.

UÇAROL, Rifat, *Siyasi Tarih (1789-1994)*, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1995.

TAYLAK, Muammer, *Saltanat, II. Meşrutiyet ve I. Cumhuriyet'te Öğrenci Hareketleri*, Başnur Matbaası, Ankara, 1969.

TOKMAKÇIOĞLU, Erdoğan, *Türk Basın Tarihi*, İsim Yayınları, Ankara, 2011.

TOPUZ, Hıfzı, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.

YALMAN, Ahmet Emin, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, Cilt-I (1888-1918), Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970.

YETKİN, Çetin, *Karşıdevrim: 1945-1950*, 8.bsk., Kilit Yayınları, Ankara, 2011.

YÜCEL, Hasan-Âli, *Dâvam*, Ulus Basımevi, Ankara, 1947.

IV. Makaleler

24 Saat, "İmtiyaz Sahibi ve Yazı İşlerini Fiilen İdare eden Dr. Mediha Berkes", 22 Şubat 1947, S.1, s.4.

24 Saat, "İmtiyaz Sahibi Mediha Berkes; Yazı İşlerini Fiilen İdare eden Adnan Cemgil", 25 Şubat 1947, S.4, s.3.

24 Saat, "Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Coğrafya öğrencilerinin gazetemize gönderdiği mektup", 5 Mart 1947, S.12, s.1, 4.

AĞDUK GEVREK, Meltem, "Yurt ve Dünya/1941-1944: 1940'ların "Solunun" Ankara Çevresi", *Toplum ve Bilim*, S.78, Ankara, 1998, ss.255-272.

Akşam, "Sabahaddin Âli Bakanlık emrine alındı", 12 Aralık 1945, s.2.

Akşam, "İki doçent Bakanlık emrine alındı", 16 Aralık 1945a, s.2.

Akşam, "Profesör ve öğretmenler: Siyasî mahiyette yazılar yazamıyacaklar", 16 Aralık 1945b, s.2.

Akşam, "Ankara Üniversite talebesinin nümayişi", 7 Mart 1947, s.1, 2.

Akşam, "Yunanistana ve Türkiyeye Yapılacak Yardım", 8 Mart 1947, s.1, 2.

ATILGAN, Gökhan, "Sosyalist Milliyetçilik Söylemi (Türkiye, 1961-1968): Temeller, Ayrılıklar", *A.Ü. SBF Dergisi*, C.64, S.3, Ankara, 2009, ss.1-26.

BATUR, Sertan ve ASLITÜRK, Ersin, "Sosyal Psikolojinin Önemli İsmi Muzaffer Şerif'in Türkiye Yılları", *Toplumsal Tarih*, S.152, İstanbul, Ağustos 2006, ss.50-55.

BERKES, Fikret, "Niyazi Berkes ve Mediha Berkes'in 1940'lı Yıllarda Ankara Köylerinde Yaptıkları Sosyolojik Araştırmalar", İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes: 21-23 Nisan 1999, İsmail Bozkurt (Yay.Haz.), DAÜ KAM Yayınları, Gazimağusa, KKTC, 2000, ss.1-7.

BERKES, Mediha, "Elvan Köyünde Sosyal Bir Araştırma", *A.Ü. DTCF Dergisi*, C.II, S.1, Ankara, Kasım-Aralık 1943, ss.135-143.

BERKES, Mediha ve BERKES, Niyazi, "Toprağın Çocukları", *Yurt ve Dünya*, C.3, S.14, Ankara, Şubat 1942, ss.3-8.

BERKES, Niyazi, "Günün Terimleri: Irk ve Irkçılık", *Yurt ve Dünya*, C.3, S.24, 30 Aralık 1942, ss.438-441.

BERKES, Niyazi, "Nissen'in Makaleleri Münasebetiyle: 1 / İtham Ediliyoruz", *Tan*, 7 Ağustos 1945, ss.3-4.

BİRKALAN, Hande, "Pertev Naili Boratav, Türkiye'de Politika ve Üniversite Olayları", *Folklor/Edebiyat Dergisi*, Çev. Gönenç Turan, C.9, S.33, Ankara, 2003, ss.105-122.

BORATAV, Pertev Naili, "Niyazi Berkes", *Ekonomi ve Politikada Görüş*, S.27, Ankara, Şubat 1989, ss.10-11.

COŞKUN, Ayfer, "Yıllar Sonra Yazılan Kitap", *Cumhuriyet Dergi*, 10 Haziran 2001, ss.14-15.

Cumhuriyet, "Türkiyenin ilk siyasi mecmuası Görüşler... Cumartesi çıkıyor", 29 Kasım 1945, s.3.

Cumhuriyet, "Bakanlık emrine alınan doçentler", 4 Mayıs 1946, s.1.

Cumhuriyet, "Okullarda hala kızıl propaganda yapanlar mı var?", 2 Mart 1947, s.1, 3.

Cumhuriyet, "Ankara gençliğinin kızıl propagandayı protestosu", 7 Mart 1947, s.1, 3.

Cumhuriyet, "Amerikanın Türkiye ve Yunanistana yardımı", 8 Mart 1947, s.1, 3.

ÇETİK, Mete, "Muzaffer Şerif Karanlık Odada: Türkiye Yılları", *Muzaffer Şerif'e Armağan: Muzaffer Şerif'ten Muzafer Sherif'e*, Sertan Batur ve Ersin Aslıtürk (Haz.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2007, ss.23-54.

DOST, Ayfer, "Korkut Boratav ile Söyleşi: 1947-48 Dil-Tarih'teki Tasfiye Üzerine", *Toplumsal Tarih*, S.162, İstanbul, Haziran 2007, s.36-41.

ERTUĞ, Hasan Refik, "Kaymakamlık Kursu Başlarken", *Aylık Siyasi İlimler (Mülkiye)*, S.131, Ankara, Şubat 1942, ss.438-476.

İzmir Kültür Gazetesi, "Memleket Postası, Neşriyat: Uzun Yol", 1 Haziran 1943, S.14, s.12.

KARAASLAN ŞANLI, Halise, "Basında ve Mecliste 1948 Tasfiyesine İlişkin Tartışmaların Söylemi", *Kültür ve İletişim, C.*14, S.1, Ankara, 2011, ss.105-133.

KAYALI, Kurtuluş, "Niyazi Berkes'in Tarihsel ve Sosyolojik Çalışmalarının Türk Düşün Yaşamı Üzerindeki Etkileri", *Argos*, S.6, Ankara, Şubat 1989, ss.76-80.

KAYALI, Kurtuluş, "Hilmi Ziya Ülken, Dil-Tarih Hocaları ve 1948 Tasfiyesi", *Tarih ve Toplum*, C.11, S.63, İstanbul, Mart 1989, ss.50-56.

KEMAL, Mehmed, "Öykü Böyledir…", *Cumhuriyet*, 30 Aralık 1996, s.12.

KOÇAK, Cemil, "Tek Parti Yönetimi, Kemalizm ve Şeflik Sistemi: Ebedî Şef / Millî Şef", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt-2: Kemalizm, Ahmet İnsel (Ed.), 6.bsk., İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss. 119-137.

LÖK, Atilla ve ERTEN, Bağış, "1933 Reformu ve Yabancı Öğretim Üyeleri", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, Cilt-3: Modernleşme ve Batıcılık, Uygur Kocabaşoğlu (Ed.), 5.bsk., İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, ss.537-544.

MARGULİES, Roni, "Atatürk'ün kadınları", *Taraf*, 9 Kasım 2011, s.5.

ORAN, Baskın, "İç ve Dış Politika Açısından İkinci Dünya Savaşında Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar", *A.Ü. SBF Dergisi*, C.24, S.3, Ankara, 1969, ss.227-275.

ORTAYLI, İlber, "Dil Tarih Coğrafya Fakültesi'nin hüzünlü yıldönümü", *Milliyet Pazar Eki*, 16 Ocak 2001, s.16.

TBMM Tutanak Dergisi, Devre: VIII, Cilt: 4, Toplantı: 1, (29.01.1947).

TURAN, Şerafettin, "Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin Türkiye'nin Bilim, Eğitim ve Kültürel Yaşamındaki Yeri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi 66. Kuruluş Yıldönümü Anı Kitabı*, Kıymet Giray ve Hakan Kaderoğlu (Yay.Haz.), Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 2003, ss.203-234.

Vatan, "Ankarada yüksek tahsil gençliğinin heyecanı: Dün, solcular aleyhine bir nümayiş yapıldı", 7 Mart 1947, s.1, 4.

YALÇIN, Hüseyin Cahit, "Kalkın Ey Ehli Vatan! (Bir vatan cephesine lüzum vardır)", *Tanin*, 3 Aralık 1945, s.1.

Yön, "Köy Enstitüleri Nasıl Yıkıldı?...", C.1, S.17, 11 Nisan 1962, ss.10-11.

YÜCEL, Hasan-Âli, "Açılış Tebriği Mesajı", *A.Ü. DTCF Dergisi*, C.1, S.1, Ankara, Kasım-Aralık 1942, s.3.

EKLER

EK 1: Mediha Esenel (Berkes) Bibliyografyası

a. Mediha Esenel (Berkes) Bibliyografyası Üzerine:

Literatürde mevcut olmadığından, bu çalışma kapsamında daha önce hazırlanmış herhangi bir Mediha Esenel (Berkes) bibliyografyasından faydalanılamamıştır. Bu nedenle, söz konusu bibliyografyayı hazırlamak ve bu sayede literatüre katkıda bulunmak amacıyla yoğun ve detaylı bir araştırmaya girişilmiştir. Bu bağlamda, ilk önce Esenel (Berkes)'in yazdığı telif eserler araştırılmış ve bunlara, bibliyografyanın "1. Telif Eserleri (Kitapları)" bölümünde yer verilmiştir. Daha sonra Esenel (Berkes)'in *Yurt ve Dünya* ile *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi* dergilerinde yazdığı makaleler tespit edilmiştir. Bunlar da, bibliyografyanın "2. Dergi Makale ve Yazıları" bölümünde yer almıştır.

Daha sonra Esenel (Berkes)'in gazetelerde yazdığı yazılar araştırılmıştır. Bu kapsamda, ilk olarak *Yeni Adam* gazetesi incelenmiştir. 1933 yılında yapılan Darülfünun (Üniversite) Reformu sonrasında Üniversite'den uzaklaştırılan hocalar arasında yer alan İsmail Hakkı Baltacıoğlu[115], bu dönemde *Yeni Adam*[116] isminde haftalık bir fikir gazetesinin yayım işiyle meşguldür. Mediha Esenel (Berkes)'in, *Yeni Adam*'daki muhtemel yazıları için yaptığımız araştırmada, gazetenin "Yazı Ailesi"nin 1934-1946 kadrosunda, Mediha Berkes'in yer aldığı tespit edilmiştir (Baltacıoğlu, 1998: 17). Bu anlamda Mediha Berkes, gazetenin yazı kadrosuna, anılan kadronun 1937-1939 yılları arasındaki genişlemesi esnasında katılmıştır (Baltacıoğlu, 1998: 98). Ancak, bu konuda Ankara Millî Kütüphane'de 23-29 Mart 2015 tarihleri arasında yaptığımız araştırmada, *Yeni Adam*'da Mediha Esenel (Berkes)'in herhangi bir yazısı tespit edilememiştir.

115 İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun oğlu Tuna Baltacıoğlu (1998: 11-12), babasının uzun yıllar yayımladığı *Yeni Adam* gazetesi üzerine olan kapsamlı eserinde bu dönemi şöyle aktarmaktadır; "*31 Temmuz 1933'te zamanın Maarif Vekili Dr. Reşit Galip, İsviçre'den getirttiği Pedagoji Profesörü Albert Malche'ye hazırlattığı rapora dayanarak 157 öğretim üyesi ve yardımcısını İstanbul Üniversitesi'nden uzaklaştırır. Uzaklaştırılanlar arasında Baltacıoğlu da vardır. Baltacıoğlu açığa alınmasından sonra bir fikir gazetesi yayımlamaya karar verir... Baltacıoğlu yapı olarak çok ilginç bir kişiliktir. Neden ilginçtir? Çünkü Baltacıoğlu'nun ilgi duyduğu ve uygulamalı olarak çalıştığı alanlar çoktur ve değişiktir… Bence Baltacıoğlu'nu, üniversiteden dışlanmasından sonra bir fikir gazetesi yayımlamaya yönelten en önemli neden, onun bu çok yönlü kişiliğidir. O üniversitede yitirdiği kürsüsünü daha geniş olarak Yeni Adam'la kazanıyordu. Bakın, Yeni Adam'ın 1 Ocak 1934'te yayımlanan ilk sayısının önsözünde Baltacıoğlu ne diyor: "Her gazete sahibinin doğasını taşır. Benim gazetem de bana benzeyecektir. Gazetem insanın gazetesi olacaktır. Haftalık bir gazete, sahibinin tüm zamanını yutmaya yetişir. Ben de tüm zamanımı ona verdim. Çocuklar, öğrenciler, meslektaşlar, yurttaşlar güzellik, doğruluk ve iyilik işi yapınız ve sakın yurdunuzu sevmek dininden dönmeyiniz.""*

116 Topuz'un (2003: 392) deyişiyle, ırkçılığa karşı cephe almış ve ırkçılığı bilimsel açıdan eleştirmiş olan *Yeni Adam*, Ismayıl Hakkı Baltacıoğlu tarafından 1934-1978 [1980] yılları arasında 928 sayı yayımlanmış haftalık bir dergidir (Sönmez, 2009: 487). Ancak Sönmez'in verdiği bilginin aksine, bir önceki dipnotta da görüldüğü üzere, İsmail Hakkı Baltacıoğlu'nun kendisi dahi, çıkardığı yayını "haftalık gazete" olarak tanımlamaktadır ki, yayının fasikül başlıklarında da "gazete" yazmaktadır.

Yine gazeteler bağlamında 1940'lı yıllarda İzmir'de yayımlanan *İzmir Kültür Gazetesi* araştırılmıştır. Zira Şükran Yurdakul (2003: 19), anılarında, İzmir'de Asım Kültür ile Cihat Gökçek'in birlikte 1943-1946 yılları arasında 15 günde bir yayımladıkları *İzmir Kültür Gazetesi*'nin önemli bir özelliğinin, yine o tarihlerde Ankara'da yayımlanan *Yurt ve Dünya* dergisi ve onun yazarlarıyla da yakın irtibat halinde olduğunu belirtir ve ekler; "*O yıllar Behice Boran, Niyazi Berkes, Pertev Boratav Ankara'da "Yurt ve Dünya"yı çıkarıyorlar. Bu derginin başta gelen yazarlarını zaman zaman görüyoruz İzmir Kültür dergisinin sayfalarında.*" Söz konusu gazete, bu satırlar ışığında 19 Nisan 2015 günü İzmir Millî Kütüphanesi'nde incelenmiştir. Ancak gazetenin anılan kütüphanede sadece ilk 20 sayısı (29 Ekim 1942-15 Ekim 1943) mevcut olduğundan, yayımlanan tüm nüshaları incelenememiştir. Bununla birlikte, gazetenin Kurdakul'un ifadeleri çerçevesinde incelenen ilk 20 sayısında Mediha Esenel (Berkes)'in herhangi bir yazısına rastgelinmemiştir[117].

Gazete araştırmalarında son olarak Mediha Esenel (Berkes)'in, kendi sahipliğinde Şubat-Mart 1947 aylarında yalnızca 13 sayı çıkarabildiği *24 Saat* başlıklı günlük siyasî gazete incelenmiştir ve tespit edilen yazılara "3. Gazete Yazıları" bölümünde yer verilmiştir. Mediha Esenel (Berkes) tarafından yapılmış telif eseri tercümeler de incelenmiş ve tespit edilen iki İngilizce kitabın bilgisi "4. Tercümeleri" bölümünde yer bulmuştur. Son olarak, Esenel (Berkes)'in yazdığı kitap bölümleri ile onun hakkında yazılanlara ise 5. ve 6. bölümlerde yer verilmiştir.

Bu açıklama yazısında vurgulanabilecek nihai husus şudur. Bu bibliyografya çalışması, muhakkak ki Mediha Esenel (Berkes)'in tüm yazılarını ve neşrini kapsayan, tam ve eksiksiz bir bibliyografya değildir. Ancak bu bibliyografyanın ana amacı, gelecekte Esenel (Berkes) üzerine çalışacak başka araştırmacılara rehberlik edip, destek sağlamak ve onların, hazırladığımız bu bibliyografyayı yapacakları çalışmalarla daha da geliştirmelerine olanak sağlayabilmektir. Bu bağlamda, Mediha Esenel (Berkes)'in telif eserlerinden başlamak suretiyle, bu çalışma kapsamında hazırlanan bibliyografyası aşağıda sunulmuştur.

b. Mediha Esenel (Berkes) Bibliyografyası:[118]

1. Telif Eserleri (Kitapları):

Esenel [Berkes], Mediha. (1999). *Geç Kalmış Kitap (1940'lı Yıllarda Anadolu Köylerinde Araştırmalar ve Yaşadığım Çevreden İzlenimler)*. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

117 Bununla birlikte, gazetenin 1 Haziran 1943 tarihli 14. nüshasında Mediha Berkes'in çevirdiği bir kitabın tanıtımına yer verildiği görülmüştür. Ayrıntı için bkz. (*İzmir Kültür Gazetesi*, 1 Haziran 1943: 12)

118 Bu bibliyografya çalışmasında, Mediha Esenel (Berkes)'in her türlü çalışmasının başlığında bulunan tüm harf, yazım, imla, anlam ve baskı hataları olduğu gibi bırakılmış; başlıklar üzerinde de hiçbir düzeltme yapılmamış, nasıl görüldüyse, bibliyografyaya da öyle aktarılmıştır.

2. Dergi Makale ve Yazıları:
***Yurt ve Dünya* Dergisi (Ankara):**[119]

Berkes, Mediha. (Sonkânun [Ocak] 1941). "Türk Köyünün Tetkikine Başlarken". *Yurt ve Dünya*, Cilt 1, Sayı 1, s. 26-31.

Berkes, Mediha. (Sonkânun [Ocak] 1941). "Okuduklarımız: Kitaplar: Ana (Yazan: Pearl Buck)". *Yurt ve Dünya*, Cilt 1, Sayı 1, s. 55-57.

Berkes, Mediha. (Şubat 1941). "Köyü Nasıl Tanıyorlar?". *Yurt ve Dünya*, Cilt 1, Sayı 2, s. 16-24.

Berkes, Mediha. (Mart 1941). "Köyü Nasıl Tanıdım?". *Yurt ve Dünya*, Cilt 1, Sayı 3, s. 10-17.

Berkes, Mediha. (Nisan 1941). "Köyde Şehirli". *Yurt ve Dünya*, Cilt 1, Sayı 4, s. 30-39.

Berkes, Mediha. (Mayıs 1941). "Adlar ve Lakaplar". *Yurt ve Dünya*, Cilt 1, Sayı 5, s. 29-38.

Berkes, Mediha. (Haziran 1941). "Mizah Mecmuaları". *Yurt ve Dünya*, Cilt 1, Sayı 6, s. 50-56.

Berkes, Mediha. (Temmuz 1941). "Hâdiseler ve Düşünceler: Ankara Eğleniyor". *Yurt ve Dünya*, Cilt 2, Sayı 7, s. 4-5.

Berkes, Mediha. (Temmuz 1941). "Hâdiseler ve Düşünceler: Halk Türküsü Öğreniyoruz". *Yurt ve Dünya*, Cilt 2, Sayı 7, s. 6.

Berkes, Mediha. (Temmuz 1941). "Mektepliler arasında bazı inanmalar". *Yurt ve Dünya*, Cilt 2, Sayı 7, s. 23-31.

Berkes, Mediha. (Ağustos 1941). "Hâdiseler ve Düşünceler: İnsan?..". *Yurt ve Dünya*, Cilt 2, Sayı 8, s. 70-71.

Berkes, Mediha. (Ağustos 1941). "Fadime Hala – Cevriye Kadın". *Yurt ve Dünya*, Cilt 2, Sayı 8, s. 80-89.

Berkes, Mediha. (Eylûl 1941). "Hâdiseler ve Düşünceler: Ana". *Yurt ve Dünya*, Cilt 2, Sayı 9, s. 131.

Berkes, Mediha. (Eylûl 1941). "Üfürükçülük". *Yurt ve Dünya*, Cilt 2, Sayı 9, s. 155-163.

Berkes, Mediha. (İlkteşrin [Ekim] 1941). "Küfeli Melekler". *Yurt ve Dünya*, Cilt 2, Sayı 10, s. 205-210.

119 *"Ankara'da Pertev Naili Boratav tarafından yayımlanan aylık siyasi düşünce dergisi. (1941-1944). Yazı işleri müdürü Adnan Cemgil'di. Başlıca yazarları Niyazi Berkes, Media Berkes, Sefer Aytekin, Behice Boran, Hüsamettin Bozok, Sabahattin Ali, Rıfat Ilgaz, Muzaffer Şerif [Baş]oğlu'ydu. Dergide felsefe, toplumbilim, edebiyat, ekonomi, tarih konuları Marksçı bir öğreti açısından dile getirilip tartışıldı. Dergi çok sonraları Behice Boran tarafından 1977-1980 arası ikinci kez yayımlanıp kapatıldı."* (Tokmakçıoğlu, 2011: 238) Ayrıca bkz. (Topuz, 2003: 393)

Berkes, Mediha. (Sonteşrin [Kasım] 1941). "Hâdiseler ve Düşünceler: İki Piyes". *Yurt ve Dünya*, Cilt 2, Sayı 11, s. 261-262.

Berkes, Mediha. (1 incikânun [Aralık] 1941). "Okuduklarımız: Kitaplar: Cevizli Bahçe (Yazan: Kemâl Bilbaşar)". *Yurt ve Dünya*, Cilt 2, Sayı 12, s. 375-376.

Berkes, Mediha. (Sonkânun [Ocak] 1942). "Milletler Birbirlerini Nasıl Görüyorlar?". *Yurt ve Dünya*, Cilt 3, Sayı 13, s. 2-7.

Berkes, Mediha ve Niyazi. (Şubat 1942). "Toprağın Çocukları". *Yurt ve Dünya*, Cilt 3, Sayı 14, s. 3-8.

Berkes, Mediha. (Mart-Nisan 1942). "Bir Köy Düğünü". *Yurt ve Dünya*, Cilt 3, Sayı 15-16, s. 85-95.

Berkes, Mediha. (Mayıs 1942). "Münevverler Bir Film Âmilni İtham Ediyor". *Yurt ve Dünya*, Cilt 3, Sayı 17, s. 144-149.

Berkes, Mediha. (29 İlkteşrin [Ekim] 1942). "Poker Partileri". *Yurt ve Dünya*, Cilt 3, Sayı 20, s. 286-292.

Berkes, Mediha. (Sonteşrin [Kasım] 1942). "Köyde Kadının Durumu". *Yurt ve Dünya*, Cilt 3, Sayı 21, s. 327-332.

Berkes, Mediha. (Şubat-Mart 1943). "Köy Gençliği". *Yurt ve Dünya*, Cilt 4, Sayı 26-27, s. 73-79.

Berkes, Mediha. (Haziran 1943). "Köyde Yaşayış". *Yurt ve Dünya*, Cilt 4, Sayı 30, s. 189-195.

Berkes, Mediha. (Ağustos 1943). "Köyde Sağlık". *Yurt ve Dünya*, Cilt 4, Sayı 32, s. 279-285.

Berkes, Mediha. (I. Teşrin [Ekim] 1943). "İstanbul Nasıl Yaşıyor?". *Yurt ve Dünya*, Cilt 4, Sayı 34, s. 399-403.

Berkes, Mediha. (I. Kânun [Aralık] 1943). "Irk ve Medeniyet". *Yurt ve Dünya*, Cilt 4, Sayı 36, s. 473-478.

Berkes, Mediha. (1 Şubat 1944). "Hâdiseler ve Düşünceler: Nüfus Meselesi ve Bekârlık Vergisi". *Yurt ve Dünya*, Cilt 5, Sayı 39, s. 81-83.

Berkes, Mediha. (1 Mart 1944). "Okuduklarımız: Bir Köy Romanı". *Yurt ve Dünya*, Cilt 5, Sayı 41, s. 175-176.

Berkes, Mediha. (15 Mart 1944). "Hâdiseler ve Düşünceler: Ankara'da İki Filim". *Yurt ve Dünya*, Cilt 5, Sayı 42, s. 179.

***Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi (A.Ü. DTCF) Dergisi* (Ankara):**[120]

120 Suut Kemal Yetkin'in yazı işleri müdürlüğünde ilk sayısı Kasım-Aralık 1942'de yayımlanan ve Mediha Esenel (Berkes)'in eşi DTCF öğretim üyesi Niyazi Berkes'in, ilk sayısından

Berkes, Mediha. (İkinciteşrin [Kasım]-Birincikânun [Aralık] 1943). "Elvan Köyünde sosyal Bir Araştırma". *A.Ü. DTCF Dergisi*, Cilt 2, Sayı 1, s. 135-143.

Berkes, Mediha. (Mart-Nisan 1945). "Hüseyin Rahmi'nin Romanlarında Aile ve Kadın". *A.Ü. DTCF Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, s. 19-32 [253-266].

Berkes, Mediha. (Temmuz-Ağustos 1945). "Hüseyin Rahmi Romanlarında Kadın Tipleri". *A.Ü. DTCF Dergisi*, Cilt 3, Sayı 5, s. 539-552.

3. Gazete Yazıları:
24 Saat Gazetesi (Ankara):

Berkes, Mediha. (22 Şubat 1947). "Niçin Çıkıyoruz?". *24 Saat*, Sayı 1, s. 1.

Berkes, Mediha. (23 Şubat 1947). "Lâfta demokrasi Gerçekte demokrasi". *24 Saat*, Sayı 2, s. 1.

Berkes, Mediha. (23 Şubat 1947). "Demokrasi Dünyası: Demokrat bir memlekette gözüme çarpanlar". *24 Saat*, Sayı 2, s. 2.

Berkes, Mediha. (24 Şubat 1947). "Yarı Allahlar". *24 Saat*, Sayı 3, s. 1 ve 2.

Berkes, Mediha. (25 Şubat 1947). "Demokrasi dâvası Ve Demokrat Parti". *24 Saat*, Sayı 4, s. 1.

Berkes, Mediha. (26 Şubat 1947). "Demokrasi Dünyası: Kökü dışarıda muhalefet Kökü içeride muhalefet". *24 Saat*, Sayı 5, s. 2.

Berkes, Mediha. (28 Şubat 1947). "Demokrasi Dünyası: Bu milleti, bu vatanı sevmek ne demektir?". *24 Saat*, Sayı 7, s. 1 ve 4.

Berkes, Mediha. (01 Mart 1947). "Demokrasi Dünyası: Yukarıdan gelen emir, Aşağıdan gelen emir". *24 Saat*, Sayı 8, s. 2.

Berkes, Mediha. (03 Mart 1947). "Demokrasi Dünyası: Nasıl olsa aynı kapıya çıkar". *24 Saat*, Sayı 10, s. 2.

Berkes, Mediha. (06 Mart 1947). "Ana Dâvalarımızdan biri: Mektepler ve Maarif Meselelerimiz". *24 Saat*, Sayı 13, s. 3.

Ocak-Şubat 1947 sayısına kadar Yazı İşleri ve Yönetim Kurulu'nda görev yaptığı *A.Ü. DTCF Dergisi*'nin birinci sayısında, dönemin Maarif Vekili Hasan-Âli Yücel (Kasım-Aralık 1942: 3), derginin çıkarılış amacını şu *anlamlı* cümlelerle vurgulamıştır; "*Bilimin, hareket ve hayat için olduğunu, doğru bulmanın en güç olduğu bir savaş devrinde yaşıyoruz. Yalnız hatırdan çıkarmamalıdır ki, hayat ve hareketin öz kaynağı insan dimağıdır. Şu halde, fert ve millet olarak, kafası en çok işliyenler, en çok hareketli ve hayata en çok haklı olanlardır. Yüksek bilim müesseselerini bu yolda çalışır halde görmek, Cumhuriyet Maarifinin değişmez ilkesidir. Kuruluşunun sekizinci senesine girerken, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültemizin, kendi bilim çevremize ve dış bilim dünyasına, bildiklerini söylemek için, yayıma başladığı dergiyi; anlatmak istediğim ana fikrin canlı bir tanığı olarak takdirle karşılarım. 8 Eylül 1942. Maarif Vekili Hasan-Ali Yücel*"

4. Tercümeleri:

Copper-Cole, Fay. (1943). *Medeniyete Giden Uzun Yol*. Çev. Mediha Berkes. Ankara: Yurt ve Dünya Kültür Yayınları.

Hersey, John R. (1948). *Hürriyet Çanı*. Çev. Mediha Berkes. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.

5. Yazdığı Kitap Bölümleri:

Esenel [Berkes], Mediha. (1986). "Tanıdığım Kadarıyla Sabahattin Ali". Filiz Ali ve Atilla Özkırımlı. *Sabahattin Ali*. (s. 82-91). İstanbul: De Yayınevi.

6. Mediha Esenel (Berkes) Üzerine Yazılanlar:

İzmir Kültür Gazetesi. (1 Haziran 1943). "Memleket Postası, Neşriyat: Uzun Yol". Sayı 14, s. 12.

Berkes, Fikret. (2000). "Niyazi Berkes ve Mediha Berkes'in 1940'lı Yıllarda Ankara Köylerinde Yaptıkları Sosyolojik Araştırmalar". İsmail Bozkurt (Yay.Haz.). İz Bırakmış Kıbrıslı Türkler 1. Sempozyumu: Niyazi Berkes: 21-23 Nisan 1999. (s. 1-7). Gazimağusa, KKTC: DAÜ KAM Yayınları.

Coşkun, Ayfer. (10 Haziran 2001). "Yıllar Sonra Yazılan Kitap". *Cumhuriyet Dergi*, s. 14-15.